

Hentchak :

Organe Central

DU PARTI

S. D. HENTCHAKIAN

Téléphone 814-18

ՀԵՆՉԱԿ

Journal Arménien
mensuel

XXIV Année

Adresse Télégraphique :

Հեռագրի հասցէ բոլոր
երկիրներու համար

"HENTCHAK" Paris

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ Ս. Դ. ՀԵՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՅԵՐԻՋՄԻ ՆՈՐԱԳՈՅՆ
ՁԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Տիրապետողը ինքնաբերաբար ոչինչ չի տալ, նա երբեմն պարտաւորուած կլինի զիջումներ անել՝ բայց նորից յետ առնելու պայմանով, երբ յարմար ըլլայ ներկայանալ. կառավարութիւններին և նրանց խոստումներին հաւատք ընծայելը և արժէք տալը պարզամտութիւն կլինէր. նրանց տապալելը և ասպարէզից, տիրապետութիւնից դուրս քշելը՝ պայքարի, ընդհանուր ջանքի անմիջական նպատակը պիտի լինի,—սրանք են պատմութեան տուած դասերը՝ ամէն տեղ և ամէն ժամանակ, երբ խնդիրը գալիս է ՀՆԻ քայքայումի և ՆՈՐԻ վերահաստատումի մէջ:

Բոլորն օրհասական, տաղնապալից էր: Յարիզմը իր մեծամոլութեան, աշխարհակուլ քաղաքականութեան հետապնդող օրերին մի քիչ սթափուեց. երբ իրական համոզում կայացրեց, որ իր արհամարհած, գաճաճ համարած Զապոնացուն անգամ յաղթել չի կարողանում: Զօրքը չէր կուտ, երկրի մէկ ծայրից միւսը՝ ընդհանուր դժգոհութիւն, բողոք, կռուի ձիգեր. թըշնամին ամէն կողմ էր, նա չէր բռնուում,—գաղը գտնուում էր վերահաս վտանգի մէջ. ուրեմն՝ «Դանըմարքայի մէջ մի բան փոխել էր», և այդ փոխածը շրտկելու, վերանորոգելու, նոր ոյժ առնելու, ժամանակ վատակելու համար՝ Յարիզմը իմաստութիւն համարեց տեղի տալ՝ մինչև որ ոյժ ու կարողութիւն ձեռք բերէ իր զիրքը ամրապնդելու և նորից իր գործը շարունակելու, իր սեպհական շահերի և գաղափարների շրջանակի մէջ մտնելու, արհամարհելով, կոխկրտելով ամէն բան՝ նոյն խակ իր տուած խոստումները:—Այդպէս էլ եղաւ:

Ընհանուր պատրանքից հազիւ աչքերը բացած՝ Յարիզմը դադարեցրեց տիրուող ազգերի դէմ մղուած հալածանքը, ռուսականացումի խօլ թափը կանգ առաւ. նա այլևս իր սև ուրուականը չպիտի տարածէր այն փողը ազգութիւնների վրան, որոնք դժբախտութիւն էին ունեցել, պատմութեան ընթացքում, հակառակ իրենց

կամքին, ռուս տէրութեան լանգուածի մէջ մտնելու:—Յինչանդացին, Լեհը, Հայը, Հրէան, Վրացին, Լատիշը... Լայն, չպիտի հետապնդուէին, սարսափների մասնաւոր առարկայ չպիտի դառնային հէնց նրա համար, որ ա՛յլ պատմա—անհատականութիւններ էին կաղնում: Նրանք կարող էին ապրել և իրենց ինքնուրոյնութիւնը պահել՝ որպէս ազգ, որպէս առանձին ժողովուրդ:

Ազգերի, ժողովրդների զարգացման գլխաւոր դրձերը, պատմական որոշ ըրպէսները և նրանցից յառաջացող հոգեբանութիւնը նման են:

Յարիզմի այդ ժամանակուայ հոգեկան վիճակն էր ունեցել երբեմն և՛ Աւստրիան, այնտեղ էլ նոյն խնդիրներն էին հրապարակի վրայ դրուած:

Ու այդ ժամանակ աւստրիական միապետութեան երկու սիւների մէջ հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ.

—Վինդիշգրաց. «Մի միապետութիւն չի կարող ապրել՝ առանց ազնուականութեան. պատրանք կլինէր ուրիշ տարրեր փնտռել՝ միապետական սկզբունքը ներանց վրայ յենելու համար:

—Շվարցենբերգ. «... Այո՛, շատ ցանկալի կլինէր ազնուական տարրը տիրապետող դարձնել մեր պետութեան նոր ձևի մէջ, դա ոչ ոք ինձանից լաւ չգիտէ Բայց որովհետև ձևերը կեանք և ոյժ են ստանում անհատների միջոցով՝ եւ չաջողութեան ո՛չ մի նշույլ չեմ տեսնում այդ ցանկութիւնը իրագործելու մէջ: Ես մեր դասակարգի մէջ չեմ ճանաչում երկվեցեակ մարդ, որ քաղաքական բաւականաչափ իմացականութիւն և անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ունեցած լինէր, որպէսզի իշխանութեան մէկ կարևոր մասը նրանց յանձնուէր, առանց երկիւղ կրելու, որ նրանք այդ չէին վտանգիլ... պէտք է կռուել ռուս միապետութեան դէմ... բայց... բայց կառավարութիւնը միայն այդ կարող է անել. որովհետև այնպիսի մի թույլ դաշնակից, որպիսին է, դժբախտաբար, մեր ազնուականութիւնը, նա իր ծառայած գործին աւելի վնաս է տալիս, քան օգուտ»:

Սա է պատմութեան թատերաբեմից վալը իջնող դասակարգերի տեսարանների խոստովանութիւնը և հոգեբանութիւնը:

Յարիգծի գլխավոր նեցուկներինը շատ տարբեր չէր՝ այդ օրերի մէջ:

Հին, կնուտի, մէջքը ամէն հրամանի առաջ խոնարհած Ռուսիան երեւում էր: Նախկին ձևի պաշտպանները այլևս անընդունակ էին դարձել ճարճատուած Յարական ծունը անխտանգ պահելու՝ ոռնացող հողմերի առաջ: Աղնուականութիւնը, եկեղեցականութիւնը այլևս իրենց անկարող էին զգում գոյութիւն ունեցող պատմական կառուցուածքի նեցուկը մնալու:

Հարկաւոր էր նոր կեանք, նոր տարրեր:

Ու, ճարահատ, Յարիգծը մի ըստ է իրեն փրկւած համարեց, երբ հռչակաւոր «Մ ա ն ի ֆ է ս ա»-ով խոստացաւ բաւականութիւն տալ պաշտարող տարրերին, և նոր կեանքի օրինական դուռ բանալ:

Ռուսաստանը պիտի ստանար պարզամէնտական հաստատութիւն, ամէն դասակարգ, մարտնչող ամէն ոչոք, օրինական հողի վրայ կանգնած, իրաւունք պիտի ունենար իր մարտը առաջ մղել, յաղթանակել ու տիրող հանդիսանալ, եթէ պատմութեան հոսանքը իր կողմն ունէր: — Այդպէս էր ենթադրւում ու մանց կողմից:

Բայց սկզբից իվեր կար և՛ մի այլ կանխատեսութիւն: Ասում էր, որ Յարիգծի տուած բոլոր խոստումները խաբուսիկ էին. դրանք նեղը ընկնողի խաղեր էին, ժամանակաւոր խորամանկութիւններ, մինչև որ յարմարաւոր ըստէներ պալին, որից յետոյ նա իր զիբքը պիտի փոխէր: Իրականութիւնը եկաւ այս վերջինը հաստատելու:

Նոր կեանքի արտայայտիչը եղող «Գունան» դարձել է մի կատարեալ խրտուելակ, որի յետևից Յարիգծը կուռ կեցած՝ ամէն տնօրինութիւններ անում է: Ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը հեղնութեան է վերածուել: Յարի կամբը ամէն պարիսպներին վեր է. նա է որ կայ, նա է իշխողը, բացարձակ թագաւորողը: Ինքնակալութիւնը իր բոլոր ստորոգելներով շարունակում է գործել: Նա այլևս ծածկելու, «սուտ խաւով» երևոյթը առնելու կարիքը չի զգում, որովհետև իրեն բաւականաչափ զօրեղացած, ամրապընդուած է տեսնում: Եւ աջ ու ձախ կնուտը շառաւում է, «բարձրագոյն հրաման»-ը՝ որոտում...

Հայ, Լեհ, Հրէայ, Փինլանդացի... նորից անվրտահելիների ցուցակի մէջ են մտած. ռուսականացումը իր թևերը լայն բացած առաջ է գնում:

Երէկուայ քրթմնջող բուրժուազիայի, որոտացող պրօլետարիատի առաջ այլևս ունի բաւականաչափ ռումբ, գնդակ, կախաղան, բանտ, աքսորավայրեր և հաղարաւորներին խաւարտչին նկուղների մէջ լռիկ մնջիկ՝ վարակիչ հիւանդութիւններով կոտորելու «պետական գաղտնիք»:

Ու Ստոլիպինը «կարմիր» փողպատը հագած, շառաւուն մտրակը ձեռքին, արեան ճապաղիքների

միջով յառաջ է փարում իր յաղթական կառքը, ինչպէս բազէն՝ թռչունների տարմին:

Բայց պատրանքը գալիս է:

Իրականութեան ծալքերը լայն կերպով բացւում են:

Դժգոհութիւնը, բողբջը այլևս ընդհանուր է. նոյն իսկ նրանք, որոնք դեռ երէկ Յարիգծի բարեկամներ էին համարւում, նրանք իսկ փորձով տեսան, համոզուեցան, որ պատմական այդ հաստատութիւնը այլևս քայլել, ապրել չի կարող, որ ժամանակը նրա մասին տուել է իր վերջին վճիռը:

Իսկ Ռուսական Յեղափոխութեան իսկական լծակը, աներկիւղ ռազմիկան, նա որ պիտի գայ նոր կեանք հաստատելու, հինը արմատապէս տապալելու և ընկերային յեղափոխութիւնը իրականացնելու, նա՝ պատմական այդ մեծ հսկան, պրօլետարիատը արդէն իր շարքերը սեղմելու վրայ է: Անցաւ ըստ էի յառաջ բերած լքումը. նա՝ իր ոչոքերը վերակազմութեամբ՝ պատրաստւում է օրհասական կռիւր մղելու...

Երբ մրրիկը փոթորկում է, հրաբուխը ժայթքումի ակնյայտի նշաններ արձակում,—այդ օրերումն է, որ Յարիգծը նոր շահատակութիւնների շրջանի մէջ է ուղում մանել:

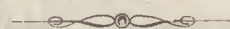
Նորագոյն Թիւրքիան Յարիգծի պատմական ատելութեան մասնաւոր թիրախն է դարձել: Նա ո՛չ մի գնով չի ուղում հաշտուել Թիւրքիայի գոյութեան, ամրապնդման և վերածնութեան գաղափարի հետ: Նորից Բալկանները և Արևելքը «քրիստոնէից պաշտպանի» առանձին հողածութեան առարկան է դարձել, նորից երկգլխանի արծիւը իր թևերը բացած՝ հեռաւոր հորիզոններ է թռչել ուղում...

Ու այդ բոլորը այն ժամանակ, երբ Յարիգծը մի կատարեալ լալակ դարձած՝ լողում է յորձանուտ ծովի մէջ, հարիւրաւոր խարակներով շրջապատուած:

—«Ես ժամանակս իզուր անցնում եմ որդնոտած մի հաստատութիւն ամրացնելու»—աւաղած էր Աւրստրիական Կայսր Ֆելդլինանդ Ա.-ինը:

Դա կլինի և՛ վերջին բացառանքութիւնը Ռուսական Կայսեր՝ Նիկոլայ Բ.-ինը:

Այդպէս է գծագրել պատմութիւնը, այդպէս է վճռել մարդկային ընկերութեան դարգացման ընդհանուր օրէնքը: Յարիգծը բացառութիւն կազմել չի կարող:

ԹԻՒՐՔԻԱՅԻ ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐՈՒՄ (1)

II

Բացարձակապետական բեթիմի տակ դարերից ի վեր կրող Թիւրքիան պաշտօնապէս ընկնում, փլչում էր. նա մտնում էր պրօցեսային մի նոր աստիճանի, բոլորովին մի նոր փուլի մէջ: Թիւրքիան ոտից ցզուրի պիտի նստէր. նա պիտի դառնար մի նորադոյն պետութիւն՝ եւրոպական իմաստով: — Այդ էր, ըստ երևոյթին, ընդհանուր բաղձանքը, ներքին ճղումը այն բոլոր ազգակների, որոնք գալիս էին պատմական այս բոսփոր արտայայտիչը և միանգամայն դեկալարիչը լինելու:

Ի՞նչ էր իրերի խիական բնութիւնը, ի՞նչպէս էին այդ հասկացել Հնի պաշտպանները, ի՞նչպէս էին յղանում, ըմբռնում նորի ուսմանները, — ահա ընդհանուր թեզը:

Ձերձ ամէն կողմնակալութիւնից, հեռու ամէն տեսակի խծբծող ոգուց, կանգնելով դադափարական դիտողի և պաշարողի դիրքի վրայ, առաջնորդելով միայն և միայն երկրի ընդհանուր շահերով, նկատողութեան առնելով մերկ իրողութիւնը և փաստերը, — մենք ամենայն համարձակութեամբ յայտնում ենք, որ այդ հարցերին մասնաւոր, որոշ պատասխան չեն բերում նրանք, որոնց գործունէութեան եղանակը պիտի գար այդ բոլոր փաստացի կերպով՝ ամէն ինչ պարզելու, առանց երկմտութեան փոքրիկ խորշ անգամ թողնելու:

Այո՛, "ուսմանարական" շրջանի գործող պետական դեկալարիչները և գործերի ընթացքը իրենց ձեռքի մէջ կեդրոնացնող մարմինները երևան չգրեցին ժամանակակից իրերի հասկացողութեան մի ընդհանուր փիլիսոփայութիւն, որոշ հիմնական սկզբունքներ, որոնց աստիճանական կերպով աչքի առջև բերելով տիրէր այն համոզումը, թէ արդարեւ նորը սկսել է Հնի տեղը բռնել և իր տիրապետութեան իրաւունքի մէջը մտնել՝ պետական կեանքի բոլոր արտայայտութիւնների մէջ:

Փնտռենք նորի փիլիսոփայութիւնը "պարլամենտ"ի շրջափակի մէջ: — Փորձենք: Բայց, պարզապէս, շատ մեծ յաջողութեան չափով հանդիպենք: Այդ տեսակետով՝ այնտեղից, հաւաքական այդ ազգակից, երկրի ներկայացուցչութիւնը արտայայտող այդ հաստատութեան գործերից՝ մենք աչքի դարկող վճռական, որոշիչ ոչինչ չենք տեսնում: Այնտեղ ամէն ինչ խառն ի խառն է, անկարգ, անկանոն, ընդհանուր մէթոտ, դատաւարութիւն ասուած բանը չկայ: — Օրէնքներ են քուէարկուած, որոշումներ են արւում, առանց որ դրանք ընդհանուր մի նպատակ, օրդանական մի կապ, ամբողջական մի զանգուած կազմէին: Կարձ՝ այնտեղ կատարւած իրողութիւնները մանրակրկիտ վերլուծուած են թարկելով անհնար է գտնել այն կուրճը Բէլը, որ անուշաբալ քայայտիչը լինէր նորադոյնի, պետական այն ձևի, ինչպիսին որ հասկանում է ժամանակակից քաղաքական գիտութիւնը:

"Փոքրիկ յրդույններ, փոքրիկ հնարամտութիւններ, փոքրիկ ճարպիկութիւններ, փոքրիկ խարդաւաններ, — սրանք են այն միջոցները, որոնցով մեծամասնութիւն նուաճող արուեստը գործում է Օրէնդրական ժողովի մէջ: Գործը այնտեղ է համարում, որ այլևս ուշադրութիւն չեն դարձնում թէ ինչ է կատարւում իրենց շուրջը... Ու երբեք չեն հարցնում մտապահուած է":

Լուի Բլանի ներկայացրած այդ "Օրէնդրական ժողով"ի հասկացողութեանը մէջ շատ լաւ տեղ ունի օսմանեան նորահաստատ Պարլամենտը: Պատկերը կատարեալ է: Այնտեղ՝ Նարմալի ընդհանուր փիլիսոփայութիւն, բաղձատար մի երկիր արձատապէս վերանորոգելու ձգտում ունեցող հիմնական սկզբունքներ կատարելապէս բացակայում են, — այդ է ասում ժայռ իրականութիւնը: Հետեւեալ մեզ հետաքրքրող խնդիրների վճռական պատասխանը այնտեղից չէ որ պիտի սպասենք: Նա չեղաւ այն, ինչ որ պիտի լինէր, ինչ որ բոլորէր պահանջում էր որ լինէր: Նորը մնելու, եղանակու (devenir) այս օրերի մէջ, նա որոշ ուղղութեամբ տեղեկագործող ոչ չհանդիսացաւ:

Ձգանելով մեր ցանկացածը "Պարլամենտի" մէջ, մենք դրական արդիւնքի չէինք հասնիլ, եթէ մի առ մի մասնաւոր շէնքերը բոլորէին պատասխանատուութեան տակ զանուաղ և միւս հաստատութիւնները:

Հարցը աւելի սեղմենք:

Մի երկրի կառավարութիւն, իր էութեանը մէջ, ո՛չ այլ ինչ է, եթէ ոչ տիրող գաղափարքի յանձնակատար գործիքը, — ասում է մեզ մարքսիստական գիտութիւնը: Եւ շատ ճիշդ:

Արդ, նորադոյնի պրօցէսի մէջ մտնող՝ ամէն երկրների յանձնակատար գործիքի դերը ստանձնողներից մէկ մասը, հէնց իրենց սկզբնական քայլերում, քաղաքական այն համոզումն են արտայայտել թէ՛ որքան որ մի երկիր դարգանում, յառաջադիմում, քաղաքակրթւում է, այնքան էլ պետութեան միասին աւելի է սահմանափակւում: Ով այս հիմնական ըսկզբունքը իւրացրել, իր անկիւնաքարն է դարձրել, նա էլ իր գործունէութեանը այդ ուղղութիւնն է տուել: — Ո՛չ, այդ սրբալի է, պնդել են ուրիշները: Որքան որ քաղաքակրթութիւնը աւելի ու աւելի է տարածւում, ինչքան որ մի երկիր աւելի է բարգաւաճում և զարգացման նորադոյն փուլերի մէջ մտնում, այնքան էլ պետութեան միասին աւելի է ընդարձակւում:

Նայելով թէ այդ երկուսից ո՛ր հասկացողութիւնն է տիրել քաղաքական ազգակներն էլ ըստ այնմ գործել, շարժւել են:

Հարցը հէնց այն է, թէ օսմանեան պետական անձնաւորութիւնները և պատասխանատու դեր ստանձնողները քաղաքական այդ փիլիսոփայութիւնից ո՛րն են ընդգրկել:

Պարզեցէք որքան որ կուղէք, ո՛ւր որ կաղէք, և դուք դրական, որոշ ոչինչ չէք ունենալ: Ո՛չ մէկը, կայ, ո՛չ միւսը, և դրա համար էլ ասում ենք թէ ամէն ինչ խառն խառն է, անկանոն, առանց սխտէմի, առանց որոշ փիլիսոփայութեան, առանց մի ընդհանուր ուղեգծի: Եւ հէնց այդ պատճառով էլ այն տարտամ, անզոյն, անորոշ, անտույզ վիճակը, որի մէջ որ գործում է երկիրը:

Բայց դեռ վերադառնանք յարուցուած խնդրի էութեանը:

Քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեամբ, ժամանակակից պետութեան միասին աւելի ու աւելի սահմանափակւում, թէ՛ ընդարձակւում, ընդլայնւում է: Պետութեան միջամբտութիւնը նոր ստորոգելիներով աւելանում թէ՛ պակասում, կրճատւում է:

Նրանք, որոնք պաշտպանում են այն տեսութիւնը, թէ քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեամբ, ընկերութեան զարգացումով, պետութեան միջամտութիւնը աւելի ու աւելի սահմանափակւում է, այդպիսիները, ահա, այսպէս են փաստում: — մարդիկ հետզհետէ այն գիտակցութեանն են գալիս, որ անհատական շահը զուգորդւում, միանում է ընդհանուրի, հաւաքականի շահի հետ, քանի որ մէկի շահը ամբողջութեան մէջ է հալւում և մէկ միութիւն կազմում, այդ է ցոյց տալիս յառաջադիմութեան, քաղաքակրթութեան հո-

(1) Տես "Հնչակ", թիւ 1—2, 1910

սանքը, ասել է թէ պիտի գայ մի ժամանակ, երբ պետութեան ստորագրողները ստորագրելին ամբողջապէս պիտի վերանայ, իսկ մինչ այդ՝ պետական ձեռքնան իր ձեռքին ունեցող ամէն պատասխանատու անձնաւորութիւն իր գործունէութեան այն ուղղութիւնը պիտի տայ, որ աստիճանաբար պետութեան միջամտութիւնը սահմանափակուի, նրա միտքին կրճատուի: Կատարեալ էակները մէջ, ժամանակակից հասկացողութեամբ, կառավարութիւն չի կարող լինել: Եւ քանի որ ծառիկ ապագան այդ է ցոյց տալիս, և քանի որ ինչքան քաղաքակրթութիւնը յառաջադիմում է և ընկերութեան անդամները հետզհետէ լաւագոյն են դառնում, կնշմարակի թէ պետութեան, իշխանութեան միջամտութիւնը աստիճանաբար պիտի կրճատուի, ուրեմն և մեր օրերի պետական մարդիկ անհատապաշտական ուղղութիւն պիտի ընդգրկեն:

Այսօր սովորական նկատողութեան կարգն է անցել այն, ասում է Գիլօ, թէ ինչքան որ քաղաքակրթութիւնը և բանականութիւնը յառաջադիմութիւն են գործում,—ընկերային իրողութիւնների այն կարգը, որ արտաքին ամէն անհրաժեշտութիւնից դուրս է, ինչպէս և դուրս հասարակական իշխանութեան ամէն գործունէութիւնից, օրից օր աւելի ընդարձակում, աւելի մեծ չափեր է առնում: Այն ընկերութիւնը որ չի կառավարում, այն ընկերութիւնը, որ գոյութիւն ունի իմացականութեան և մարդկային կամքի զարգացումով,—այդպիսին հետզհետէ աւելի և աւելի է ընդարձակում, ինչքան որ մարդը կատարելագործւում է: Այդ տեսակէն է հետզհետէ ընկերային հիմունք դառնում:

Հակա—միջամտականների (anti-interventionniste) թէզը շատ պարզ է: Նրանք ոչ միայն անտեսական, այլ նոյնիսկ քաղաքական գործերի մէջ աստիճանաբար սահմանափակում, կրճատում, ջնջում են պետութեան ստորագրելիքները:

Միջամտութեան կողմնակիցները տրամադծօրէն հակառակ թէզն են պաշտպանում:

Հետեւեմք Դիւպոն-Ուայթի (Dupont-White) այդ նրկատմամբ արած խորհրդածութիւններին:

«Անհատը և Պետութիւնը» իր դրքի մէջ նա բուն կերպով դէմ է եղնում հակամիջամտականներին, վկայութեան կանչելով պատմութիւնը, մարդկային սեռի մնայուն միտումները և ժամանակակից իրողութիւնները, նա պաշտպանում է այն թէզը, թէ ժամանակակից պետութեան միտքին անհրաժեշտաբար աճում, ընդլայնում է, որքան որ քաղաքակրթութիւնը յառաջադիմում է:

Առնենք պատմութիւնը,—նա մեզ որոշակի կերպով ցոյց է տալիս, որ պետութեան գործունէութիւնը և ձեւը—հատութիւնը այնքան աւելի է շատանում, որքան որ քաղաքակրթութիւնը աւելի է բարձրանում: Սկզբում ամէն տեղ տիրել է բացարձակ ազատութիւնը,—դա ամէնքի կռիւն է ամէնքի դէմ, և յալթել է ամէնից ուժեղը: Այնտեղ ամէն ոք որսուող և որսացող է: Այդ ընկերութեան կենդանի օրինակը, մեր օրերում, կարելի է տեսնել Ամերիկեան Հեռաւոր Արեւմուտքի (far-West) Վաչկատունների (Squatters) բնակավայրերի և վրանների մէջ: Ո՛չ օրէնք, ո՛չ էլ դատարան. ոչմը միահեծան է, ճնշումը միջոցը՝ բացարձակ տիրապետողը և վարիչ բանականութիւնը:

Այդպէս է եղել, սկզբում, ամէն տեղ:

Յետոյ գալիս է անցողական այն շրջանը, որ յայտնի է Միշլին Դար անունով: Հասարակական իշխանութիւնը կազմակերպւում է և գտնւում է դատերի, տատապետների ձեռքում: Մարդաստանութիւնը յանցանք չէ հասարակական կարգի հանդէպ, այլ անհատական զիջում, որ հատուցւում, ցմում է դրամով: Իրական վիճաբանութիւնները վճռւում են գէնքով. ամէնից ուժեղն էլ շահում է դատը:

Տիրում է աւատական հողի իրաւունքը: Պատերազմները անպակաս են ուժեղների և թուլերի միջև, հասարակական ծառայութիւնների և ընդհանուր կանոնների սաղմեր հազիւ թէ սկսում են նշմարուել՝ զօրաւորի այդ անսահման կառնածամտի մէջ:

Պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ դրանից յետոյ գալիս է *էթերալացի*: Պետութեան միջամտութեան առաւելը և ստորագրելիքները հետզհետէ աւելի և աւելի ընդարձակւում են: Մարէց տարի նոր օրէնքներ, ընկերութեան հասարակական գործունէութեան համար նոր պաշտօններ են բռնեղծւում, որոնց բոլորի էլ նպատակն է ընդհանուր կարգաւորութիւն և ապահովութիւն առաջ բերել: Վարչական ձեռքնան կազմւում է կտոր կտոր, օրից օր նոր ծառեր են աւելանում: Ամէն օր կարիքների համար միջամտութեան նոր եղանակներ են մշտեղ գալիս:

Հասարակական իշխանութիւնների աճումը իր զագաթնակէտին է հասնում, երբ տիրապետում է դեսպոտիզմը, բանակալութիւնը: Սա ձգտում է ամէն ինչ ինքը վարել, ամէն բան իր ձեռքը կեդրոնացնել, դրա համար էլ նորագոյն պայմանների ահազին լեզվեօններ է ստեղծում:

Այդ ծայրայեղ կեդրոնացումից ծնւում է բէակցիա, որի դիւստոր օրգաններն են հանդիսանում 18-րդ դարի տընտեսագէտները որ իրենց ընդհանուր ձգտումը արտայայտում են «պետութիւն քաղցիկ» բանաձևով:

Պայթեց Փրանսիական մեծ Յեղափոխութիւնը: Բաղաբական փոխադարձութիւնը բռնաբեկումն անունով էր խօսում: Մի լուրջ կարծուեց, որ պետութեան ստորագրելիքները վերջի պիտի հաւատարեցնուէն: Բայց դա երազ էր: Իրականութիւնը բոլորովին հակառակը բերեց:—Գաւառական ինքնավարութիւնները, տեղական «պարլամենտական» հաստատութիւնները ջնջուեցան, խափանուեցան և՛ արտօնեալ մարմինների ու համբերութիւնների առանձնաշնորհումները:—Սղիւսացած անհատը մէն միակ մնաց ամենակարող պետութեան առաջ: Հասարակական իշխանութիւնը նորանոր ստորագրելիքների տէր դարձաւ և նրա գործունէութեան սահմանը աւելի ու աւելի ընդարձակուեցաւ:

Եկաւ Կայսրութիւնը, նա օգտուեց յեղափոխական օրէնքներից, յառաջ բռեց ամէն ինչ ճնշող վարչական մեքենան: Փրանսիական ազգը իր վերջնական կազմաւորումը գտաւ: Դրանից յետոյ, հակառակ քաղաքական ձևի մի քանի անգամ փոփոխութիւններին, պետական միջամտութիւնը ո՛չ թէ կրճատուեց, այլ նրա ստորագրելիքները հետզհետէ աւելի ու աւելի ընդարձակուեցին:

Այդպէս է եղել պատմութեան ընթացքը:

Բայց, ամէն ինչ կանոնաւորելու այդ թափը դուցէ մասնաշատուկ եղած լինի միայն գաղղիական ազգին, դուցէ դա գաղղիական մի հիւանդութիւն է, չէ՞ որ անհատական ձեռներեցութեան ոգին ամէնից աւելի նուազ է զարգացել: Ոչ, փաստում է Դիւպոն-Ուայթ: Այդ միւլտիպլն է եղած և՛ ուրիշ ազգութիւնների, ուրիշ երկրների մէջ:

Անգլո-Սաքսոն յեղերի մէջ անհատական ձեռներեցութիւնը իր գագաթնակէտին է հասել, այնտեղ անհատների գործունէութիւնը ահագին դեր է խաղում՝ ընդհանրական շահի տեսակէտից, կարծւում է թէ այդ բոլորը հետևանք է այն բանին, որ պետութիւնը սահմանափակ իշխանութիւն ունի:

Անգղիայում, ճշմարիտ է, ասում է մեր հեղինակը, անհատապաշտական բէթիմը աւելի յարատեց, բայց դա լոկ յապաղումն էր: Նորագոյն քաղաքակրթութեան արտադրած անհրաժեշտութիւններին բաւականութիւն տալու համար՝ այնտեղ էլ հետզհետէ օրէնքները բազմապատկուեցան, կեդրոնական իշխանութեան ստորագրելիքները աւելի մեծ չափով

ծառայողական քան նույն իսկ Ֆրանսիայում: Կեղծոնացման, խնամակալութեան թափը և օրինազների կոյտերը այնտեղ աւելի սաստկացան քան ուրիշ տեղերում:

Դիւպոն-Ուայթը մէջբերումներ է անում պարլամենտի գործերից, ապացուցանելու համար թէ ինչպէս ստորադաս բար անհատական գործունէութիւնը սանձուած, կանոնաւորուած և կամակերպուած է:

Դրանցով չբաւականանալով, իր թէզի ամրացման համար նա վկայութեան է կանչում, անհատապաշտութեան դպրոցի գլխաւոր օրդանը՝ «Տնտեսագետ»-ի («Économiste») խօսքերը: Սա գրում է. «Մասնաւոր շահի նկատմամբ մեր տաճած վատահոլութիւնը այլևս կորել, խախտուել է: Պէտք է հետևենք մամաքի մեր հարեաններին և աւելի վատահոլ ելեալութեանը, քան արել ենք մինչև ցարդ: Դա մի լուրջ հարց է, որ մեր թէօրիան վճռում է բացառաբար, սակայն գործնականը՝ դրականապէս: Փորձը ցոյց է տալիս որ հարստութիւն ստեղծող ճարտարագործութիւնները պետական հակաշուկայի պիտի ենթարկուեն և հասարակութիւնն էլ շարունակ պետութեան միջամտութիւնն է պահանջում այդ նկատմամբ՝ նորանոր օրէնքներով: Վիւիենը (Vivien) իր «Վարչական Ուսումնասիրութեան» մէջ գրում է. «Տեղական իշխանութիւնները ինչքան որ աւելի են դուրս գալիս անգլիական ազնուականութեան ձեռքերից, այնքան էլ աւելի անհրաժեշտութիւն է զգացում կեղծոնացման սխառեմին մօտենալու»:

Որ Անգլիան աւելի վճռական կերպով է մօտենում պետական միջամտութեան եղանակին, դրան մի ուրիշ ապացոյց կարող է ծառայել Լորդ Վեմբլիի նախագահութեան ներքոյ կազմուած դաշնակցութեան գործունէութիւնը և պաշտպանած թէզերը: Իրլանդիայի համար՝ Դադաուսի բուհարիկ տուած հոդաւրն օրէնքները մի ուրիշ ապացոյց, որ սակայն մի սկզբնաւորութիւն է: Դա մի ձեռք հարուած է սեպհակա-նախարարութեան և ազատ պայմանագրութեան սկզբունքին, ինչոր չարաւ նոյնիսկ Ֆրանսիական սուաջին Յեղափոխութիւնը և Տէրօրը: Այդ օրէնքներով հոգերի սեպհականա-տէրը չի կարող իր վարձակալին վատբել, առանց նրան մի խոշոր գումար վարձատրութիւն առաջարկելու, ինչոր կալուածատիրոջ իրաւունքը այլևս բոլորովին պատրանքի մէջ է դնում: Նա իրաւունք չունի իր բնահատկութիւն ենթարկելու վարձակալութեան գինը, վարձակալը այդ մասին միշտ կարող է բողոքել մասնաւոր դատարանների, սրոնք և հաստատում են վարձակալագինը:

Դիւպոն-Ուայթը քննութեան է առնում ոչ-միջամտութեան երևոյթը ընծայող մի այլ երկիր՝ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները: Օրինագրքը, 38 նահանգների մէջ՝ տարին 20,000 օրինագրերի բուհարկութիւնը, — սրանք բոլորը անվիճելի կերպով հաստատում են պետութեան միջամտութեան յարաճուն բնաւորութիւն ստանալը:

Շուէդիայի մէջ միջամտութեան ընդարձակուող պատկերը ներկայացնելուց յետոյ, հեղինակը մասնաւորապէս է Պետական Սօցիալիզմի ստորադասական յառաջխաղացումը բոլոր կիրթ երկրներում:

Այսպէս, ուրեմն, Դիւպոն-Ուայթը մէկն է այն տեսաբաններից, որ հաստատում է թէ պետութեան ստորագիծները հետզհետեւ աւելի ու աւելի ծառայ են առնում, որքան որ մի երկիր աւելի ու աւելի է քաղաքակրթուած:

Պետական միջամտութեան կողմնակիցների փաստերը խառնում են հետևեալ կերպով:

Յառաջադիմութեան հետևանքներից մէկն էլ այն է, որ ազգաբնակչութիւնը հետզհետեւ բազմանում է, մարդկանց փոխադարձ յարաբերութիւնները բարդանում և ընդհարումների պարագաները աւելանում: Այդ հանգամանքը ինքնին

անհրաժեշտ է դարձնում, որ պետութեան իշխանութիւնը ստորադաս բար աճի, նրա պարտականութեան շրջանակը ընդլայնուի և կազմաւորութիւնը մեծաճառաւ գառնայ: Իրողութիւն է, որ մարդիկ խոնուած, կեղծոնանում են մեծ, մասնաւոր ճարտարագործական, քաղաքներում: Համախմբումների գումարը ահագին չափեր է առնում: Փիղիքական, անտեսական ստեղծագործող նոր ոյժեր են մէջտեղ գալիս: Գործաւորական կեանքը, սրանց կենցաղավարութեան պարագաները, աշխատանքի պայմանները՝ նոր կանոններ և օրէնքներ են անհրաժեշտ դարձնում: Ո՛վ պիտի շահագործէ, կամ իր ուղղակի վերհսկողութեանը տակ առնէ, երկաթուղիները, հանքերը: Ո՛վ ուշադրութիւն պիտի դարձնէ որ հաղորդակցութեան միջոցները ընդհանրապէս՝ և նաեւ բնականաւորապէս, «շարժուն, միտուն դադարներ» չդառնան: Վաճառականական, ապահովագրական զանազան տեսակի ընկերակցութիւնները, գրառատները, վարկային հաստատութիւնները կարելի է հասարակական հակաշուկայի չենթարկել: Շոգին, ելեկտրականութիւնը նորանոր նուաճումներ են անում: Բնութիւնը, իր բազմատեսակ ուժերով, քայլ առ քայլ տիրապետում, հղատակում է մարդուն: — Արդ, այդ բոլորը նոր իրաւունքներ և պարտականութիւններ չէ՞ն բերում պետութեանը:

Յառաջադիմութիւնը ընկերութեան մէջ զարգացնում է բարոյական գիտակցութիւնը և արդարութեան զգացումը: Դա ինքնին փաստ է որ պարտականութիւնը ճշտող նոր օրէնքներ մէջտեղ գան: Այժմս պատուում է այն՝ ինչ որ առաջ անտարբերութեամբ էր դիտուած: Նախկին ժամանակներում բնական համարուածը՝ մեր օրերում յանցանք է համարուած: Հիմա սուղանքի են ենթարկուած, բանտ են ուղարկուած արբեցողներին, մինչդեռ առաջներում, օրինակ Հռովմում, այդպիսիները կրօնական պարտականութիւն կատարողներ էին ճանչցուած: Նախկին օրերում, մարդ սպանելը մի գործողութիւն էր, որ կարելի էր քաւել դրամական հատուցումով: Այժմս անասունին անգամ չարչարելը յանցանք է նկատուած: Սպարտացում, Հռովմում՝ հայրը ազատօրէն կարող էր սրածաղիկ իր զաւակների կեանքը: Նա կարող էր նրանց փողոց նետել, վաճառել, սպանել, ջնջել, դա իր գործն էր և այդ մասին ո՛չ ոքի պատասխանատու էր: Այսօր ո՛չ միայն հօրը պարտաւորեցնում են իր որդիներն ապահել, այլ պահանջում է որ նրանց բաւականաչափ կրթութիւն տայ: Նրան մինչև անգամ արգիւնում են որդոյը գործի, աշխատանքի ուղարկել՝ մինչև մի որոշեալ տարիք: — Սրանք պետութեան միախալի տեսլանալուն չէ՞ն ծառայում:

Յառաջադիմութիւնը բարձրացնում է մարդկային արժանապատւութիւնը, նկարագրը, նրանց աւելի բարոյական, բարեկեցիկ դարձնում: Դպրոցներ, ճեմարաններ, համալսարաններ հաստատելը ուղղակի պետութեան վրայ է ծանրանում: Քաղաքակրթութիւն կնշանակի կեանքի բազմադիմի զարգացում: Որքան որ մի կեանք աւելի ներուժ լինի, այնքան էլ նա աւելի օրգաններ կունենայ, ուրեմն և աւելի մեծ թուով օրէնքներ ու կանոններ: Պատմական փաստն այն է, որ կարգաւորուած աճէն ընկերութեան մէջ՝ օրէնք և կանոն տուող պետութիւնն է: Ապատութեան օրէնքը բանաձեւող և պարտաւորիչ դարձնողը միայն պետութիւնը կարող է լինել: Պետութիւնը ազատութեան թշնամի չէ, ընդհակառակը՝ նրա դաշնակիցը և յաճախ էլ հեղինակն է, որ ձգտում է մարդկային յարաբերութիւնների մէջ աւելի մեծ չափով արդարութիւն հաստատել: Միթէ՞ պետութիւնը չէ, որ ջնջեց սարկութիւնը, ճորտութիւնը և ստեղծեց փոքր սեպհականատիրութիւնը, — յեղափոխական միջոցներով Ֆրանսիայում, զերամական վերականգնումի պայմանով Ռուսաստանում, Ալբանիայում, Պրուսիայում, Ռումանիայում և Իտալիայում:

Քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեամբ՝ պետութիւնը, իր պատուէրներով, բարոյագիտութեան և իրաւագիտութեան մեծ ուսուցիչն է դառնում: Ընտանիքի մէջ անդրանկութեան իրաւունքի ջնջումը և հաւատար բաժանման սկզբունքի ներմուծումը մի թէ պետութիւնը չէ եղած՝ թէ՛ Անգլիայում և և թէ՛ Փրանսիայում: Գործաւորներին հովանաւորող օրէնքները ամէնքին օրինակ են ծառայում, որ իրենց պարտականութիւնն է նրանց վիճակի բարելաւման ճանին հոգալը: «Մեծ կրքերը մեծ ազգեր են ստեղծում», ասել է յայտնի Կարնո: Երբ մէկ ազգի մէջ տիրում են մեծ յուզումներ, կրքերը փաթորկում,—դա արտացոլանում է իր կառավարութեան վրայ: Ուրեմն մի անշարժ, ծայլ կառավարութիւն յայտարար նշան է ապագայ չունեցող մի ազգի:—Մրանք էլ փաստեր են պետական միասնացի ընդարձակութիւն:

Գալով «Հակա-միջամտականներ»ի աշն դիտողութեանը՝ թէ պետական միջամտութիւնը անհասանելի չլատում, մեղկացնում, ուժաթափ է անում, տպանում է նրանց մէջ անհատական ձեռներեցութեան ոգին, ուստի թող պիտի տալ նրանց որ դործեն, տնօրինեն իրենց ուղածին պէս, առանց պետական ու է միջամտութեան,—դրան Գիւլպոն Ռուսիոյ պատասխանում է այսպէս. «Ննթաղները մի երկիր, ուր ազգաբնակչութիւնը անհոգ, անզգայ է. կառավարողներն էլ անհոգ, անզգայ են, բնականաբար բոլոր հպատակներն էլ ծոյ են, Պետութիւնը անշարժ է սկզբունքով և բնութեամբ, նա զգուշանում է ժողովրդին ջղազրկելուց, նրան օգնութեան հասնելուց՝ պարտաւորեցման ու է ձեռն տակ. տիրում է ընդհանուր ձեռնարկութիւն, քնարբութիւն վերելից վար: Գուցէ ընդհանրական այդ անշարժութիւնից մեծ բաներ ծնին, բայց որոշ չէ թէ ի՞նչպէս. իսկ ապագայի գաղտնիքը շատ ամբափակ է՝:—Միջանկեալ կերպով ասենք որ յայտնի է մի իր Լավլէյը Գիւլպոն-Ռուսիոյ այդ դիտողութեանը կըցում է և՛ իր համաձայնութիւնը: Սա ասում է որ ինքը այդ պատկերը տեսած է բռնապետական թիւրքայում, ուր ամէն ինչ դիմում էր դէպի քայքայում: «Հասարակական մի քանի շահեր պաշտպանելու միջոցներ էին ձեռք առնուել, յաւում է անտեսագէտը, շնորհիւ կրօնական գաղափարներ և վաղըմներին Գրանց եկամտի մէկ մասը յափշտակում են, և լուսացման ջուրը մինչև անդամ Պոլսոյ մզկիթները չի հասնում: Ու Լավլէյը խորհուրդ է տալիս վաղըփայլն կալուածները ծախել, ինչպէս որ, համանման պարագաներում, ցանկանում են արեւմտեան յառաջադիմականները: Գրանով ասելի մեծ օգուտ տրուած կլինէր ժողովրդին»:

Անցնենք մեր խօսքի թելին:

Հիմայ, ամէն տեսակէտով—մեր թէզի բազմակողմանի լուսաբանութիւնը այդ պահանջում էր—մեզ ծանօթ է պետութեան միասնացի կողմնակիցների փաստաբանութիւնը, ինչպէս և իրենց հակառակորդներին: Սակայն մեր ասելիքին անմիջապէս հասնելուց առաջ՝ դեռ մեզ մնում է նախապէս պարզել երկու կողմերի հայեացքները պետութեան և որա էութեան նկատմամբ՝ համառօտ կերպով:

Ինչ է պետութիւն և որո՞նք են նրա պաշտօնները:

Խօսքը միջամտութեան կողմնակիցներինն է:

Պետութիւնը հանրական միւլտիյն հաստատութիւնների ներքոյ ապրող ժողովանց ասելի կամ նուազ բազմութիւնը, խմբակցութիւնն է: Ընկերութեան հակադրելով՝ պետութիւն նշանակում է կառավարութիւն, հասարակական իշխանութիւն: Նրա էական միտքն, գլխաւոր պաշտօնն է տիրապետող դարձնել իրաւունքը, պարտաւորել անել արդարութիւնը, և դա անհրաժեշտութիւն է դարձնում գործօն ու բաղձադիմի միջամտութիւն ընկերային բոլոր կարգաւորումների մէջ, ուր պատմութիւնից ժառանգ թողնուած ա՛յնքան

անարդարութիւններ կան: Որո՞նք որ արդարութեան և էրաւութեան փոխարէն զրոյացնում, ծախսում, ընդլայնում է. այնպէս էլ արդարութեան արդարադատական վերանորոգել տեղը մշակում է:

ԲԼՈՒՆԶԼԻ. «Պետութեան իսկական և ուղղակի նպատակն է ազգի բոլոր ընդունակութիւնների զարգացումը, նրա կեանքի կատարելագործումը, լրումն, յառաջադիմական աշխարհի ընթացքով, որ իրեն չհակադրէր ժողովրդեան հետ, յարգէր բարոյականութիւնը և քաղաքակրթութիւնը»:

Հետեւապէս, կարգ ու կանոն, աշխատանք, անտեսութիւն, կապիտալի կազմութիւն, գիտութիւն, բարոյականութիւն դրանք չեն կարող պետական միջամտութեան չենթարկուել:

Կուր, յափշտակութիւն, անշարժութիւն, թշնամութիւն, որ ուժի թագաւորութեանն են պատկանում, այդտեղ էլ պետութիւնը պիտի գայ իր խօսքն ասելու:

Հաղորդակցութեան միջոցները կատարելագործել, երկրագործութիւնը, ճարտարագործութիւնը, վաճառականութիւնը ծաղկեցնել, փոխանակութիւնը դիւրացնել, աշխատանքի բաժանման վրայ հսկել, ընդհանուր ապահովութիւնը թագաւորեցնել, համերաշխութիւնը ամրապնդել, կրթութիւն, լուսաւորութիւն տարածել, և այլն, և այլն, սրանք բոլորը պետութեան գործն են:

Մի խօսքով՝ տալ օրէնքներ, որ անհասանելի միջոց ունենան, իրենց ջանքերով, հասնելու իրենց աշխատանքի ամբողջական պտուղին և իրենց ընդունակութիւնների կատարեալ զարգացմանը:

ՊՂԱՏՈՆ—Եթէ Պետութիւնը կատարեալ լինի, դրա հետեւանքը կլինի անհասանելի կատարելագործումը, որովհետեւ նրանք պետութեան բաղկացուցիչ մասերն են:

Անհատապաշտների պատասխանը:

Վատ կառավարութիւնները՝ պատերազմներով, կազմակերպութեամբ յափշտակութիւններով, անարդար կերպով բաշխւած չափազանց տուրքերով այնքան չարքներ են հասցրել ժողովանց, որ ո՛չ միայն ազատական դպրոցին պատկանող անտեսագէտները, այլ շատ պատմաբաններ, փիլիսոփաներ, մտածողներ, քաղաքագետներ ցանկացել են որ ինչքան կարելի է պետութեան գործունէութիւնը սահմանափակուի: Կանտ, Ֆիխտե, Հուսթօլը, Մակօլէյ, Մօզլ, Էսթօս, Հերբերտ Սպենսեր փաստում են, որ պետութիւնը միայն պիտի երաշխաւորի անհատի իրաւունքները:

Անհատապաշտների կարծիքով՝ պետութիւնը մի քաղցկեղ է, որ լափում, ծծում է ժողովրդի ուղն ու ծուծը:

ԺԻԻԼ-ՍԻՄՕՆ. «Պետութիւնը պիտի աշխատի որ ինքը աւելորդ դառնայ և իր հրաժարականը պատրաստի»:

Ինչո՞ւ:—Եթէ ժողովի պարզ կերպով հասկանալին իրենց շահը, ճանաչէին իրենց իրաւունքը և պարտականութիւնը, նրանք ինքնաբերաբար կանէին այն, ինչ որ պիտի անէին, ինչ որ պէտք էր անել: Անհասանելի զարգացումով պետութեան բռնադատութիւնը ո՛չ միայն անհրաժեշտութիւն չէ, այլ դառնում է աւելորդ: Պետութեան ջնջում,—այդ ժառանգը միայն կլինի ճշմարիտ, բացարձակ ազատութիւնը, երբ անհատը ազատ, անկաշկանդ կլինի անելու, գործելու այն, ինչ որ լաւ է: Ուրեմն, ինչքան որ ընկերութիւնը յառաջադիմի, պետութեան գործօն դերը պիտի պակասի: Ժառանգակից պետութիւնը, ի թիւս այլոց, բերում է հետեւեալ անյարձարութիւնները.

1. Նա իր յանձնառութիւնները չի գործադրում արագ և ո՛չ էլ արժան:

2. Ծոհճաշահութիւնը (նեղօտիւյմ), օճանականութիւնը (ֆալօրիւիւյմ), քաղաքական կուսակցութիւնների պահանջները վախճան չունին: Պետութիւնը ոչ միայն շատ անգամ

անօգուտ գործեր է կատարում, այլ օգտակարներն էլ շատ վատ կերպով պատրաստում:

3. Պետությունը ոչ միայն անհատներին ճնշում է շահագործման է ենթարկում, այլ նրանց վարժեցնում է իրեն վստահելու ու այդպիսով նրանց դարձնում է անշարժ, կամազուրկ մեքենաներ, կայն, կայն:

Մենք ամենայն համբերությամբ, լսեցինք ժամանակակից պետության վարչիներին երկու կողմնակիցներին էլ: Դրա պարզ եզրակացությունն այն է, որ մեկը ընդունում է «Ուստիկան—պետություն» տեսությունը, իսկ մյուսը՝ «Նախախնամող—Պետություն»:

Մեկի մեջ պետությունը սահմանափակում է անհատական երաշխադրությունը սպառնալիքով: Իսկ մյուսի՝ իւրաքանչիւրին տալ անհրաժեշտ և օգտակարը:

Առաջինը անհատապաշտներին է, իսկ երկրորդը, զբաղաւորապէս, անտեսազիտական պատմական դպրոցի և պետական սօցիալիզմի պաշտպաններին:

Այս անհրաժեշտ պարզաբանությունները յետոյ՝ անցնենք մեր ասելիքին:

Թիւրքիան գտնւում էր վերածնունդի օրերում. մեկ հեռաքրքրող այն էր՝ թէ այս երկրի պատմականապէս, պետությունը վարող ոյժերը և ճարմունքները ի՞նչպէս են ըմբռնում վերածնունդի թիւրքիայի պետականութեան տեսությունը, նրա պաշտօնը և ստորոգելիները:

Մենք երկար կանգ առանք ոչ-սօցիալիստ ճառողների թէգերի և տեսությունների վրան, որպէսզի յոյց տանք թէ՛ նորագոյն պետութեան անունով խօսող երկու տիրող հասանքներից իւրաքանչիւրի պաշտպանները ի՞նչ մի առանձին ուղղություն են ուզում տալ պետական գործերին՝ իրենց հասարակական և քաղաքական հետապնդումների մէջ:

Եթէ չէինք կարող պահանջել, որ վերածնունդի թիւրքիայի անմիջական դերակատարները սօցիալիստներ դառնային, պէթ, պիտի ուզէինք նրանց տեսնել մի որոշ ուղեգծի վրայ, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենայինք շատ ու քիչ ծառայող գաղափար կազմելու համար: Լեւեւէք, եթէ իր ամբողջութեամբ չի կարող առաջուց յայտնուել, գէթ նրա գլխավոր գծերը կարող են ընդհանրաւորել:

Թիւրքիայի քաղաքական, անտեսական, օրէնսդրական, վարչական, ընկերային... մի խօսքով՝ պետական բոլոր արտադրանքները ինքնին մէջ, մինչև ցարդ, մի որոշ սխառեմ, մի որոշ ուղղություն երեւցած պիտի լինէր, որպէսզի զրական կերպով արտացոլանար հասարակական կրթութեան պարագաներում այդպէս է եղած ուրիշ երկրների մէջ:

Արդ, զարգացման, քաղաքակրթութեան նորագոյն փուլի մէջ ծանոթ «սահմանադրական» թիւրքիան ի՞նչ ուղղություն է ուզում առնել: Նրա պետական հաստատութիւնները ի՞նչ դրոշմ պիտի ընդունեն: Գործն ոյժերը ի՞նչպէս են հասկանում այս երկրի մնացած իրողութիւնների բնաւորութիւնը և ըստ այնմ էլ արտադրանքներ: Պետութեան ստորոգելիները ընդարձակելու, թէ՛ կրճատելու կողմնակից են երկուսից ո՞րը:

Եթէ անհատապաշտների թէօրիան էին նախընտրում, ապա «սահմանադրական» թիւրքիան իր է՛ն առաջին, է՛ն զլիաւոր գործը պիտի անէր ընդհանուր սպառնալիքների հաստատուն դարձնել, անհատական ազատութիւնների, անհատական ձեռներեցութիւնների առաջ լայն դռներ բանալ: Սահմանադրական կարգերը յամբարէն կընթանան, բայց նախ պէտք է որ ընթացք առնեն: Վերանորոգման շաղի մէջ ծանոթ մի երկրում, անհատական ձեռներեցութիւնը դեռ ևս որոշեալ դեր կարող է խաղալ, թիւրքիան այդ տեղից կարող էր օգտուել, եթէ անսպառնալիք, անստուգանք անհատականը այս երկրի հարկանքից հեռացնէր: Եւ ինչո՞ւ

բանակի ահագին բազմութիւն, երբ նա չի երաշխաւորում գէթ ներքին, քաղաքացիական ու քաղաքական սպառնալիքներ: Եւ ինչո՞ւ պետական այդ բարդ և բազմաձև մեքենան, երբ ամենատարրական խնդիրներն անգամ չեն վճռւում: Եթէ աւելի քան երկու տարուայ սահմանադրական կեանքը քիչ էր մի կարգ պետական բարդ խնդիրներ լուծելու, նա շատ էր ապահով լինէ՞ր, համարձեռն թագաւորեցնելու: Դժբաղդաբար, իրողութիւնը ասում է, որ պետությունը ոչ թէ կեանքի և զոյքի սպառնալիքներ, համարաշխուժութիւն չտեղծեց, այլ նա ինքը պատճառներից մեկը եղաւ գոյութիւն ունեցող երկրայ ախուր իրականութեանը: —Քաղաքացիներին խողխողում են, օրը ցերեկով ծորթոտում, նրանց գոյքերը յափշտակութեան մատնում, և պետությունը խուլ ու յամբ է ձեռնում: Բայց միայն այդ չէ: Յափշտակում է և՛ ինքը՝ պետությունը: Մեր օրօք, սահմանադրական մի երկրի մէջ, պետական հարկերի գանձման համար՝ զիւրացու անհրաժեշտ գործիքների և նրա սպրուտի պայմանները տուող ծիծղանքի, ինչպէս և միւս կատեգորիայի քաղաքացիների, վաճառ հանելը կատարելապէս կազմակերպւած պետական յափշտակութիւն է: այդպէս կծածէ ամէն նա, որ կաշտապանէ պետութեան ստորոգելիների կրճատման գաղափարը:

Եթէ պետութեան իրաւունքները սահմանափակելու կողմնակից յայտարարէին իրենց, այս երկրի ղեկավարիչ ոյժերը, —նրանք անմիջապէս պիտի ջնջէին աւատապետական կարգերի բոլոր մնացորդները: Այդ պիտի լինէր, որպէսզի անհատական ազատութիւնը թուիք առնէր և մեռէնքը կենդանիներին չկաշկանդէին: Պետությունը ոչ միայն այդ չարաւ, այլ նա ձգտեց աղաների, բէկերի տնտեսական տիրապետութիւնը աւելի ամրապնդել: Նա ցեղային խտրականութիւնը աւելի բարձրացրեց: —Արդարապատութիւնը կաղ է, նա իր խտական ուղիին մէջ չէ, երբ վերածնունդ մի երկրի մէջ անմիջապէս չի ձգտում պատմական անարդարութիւններին վերջ տալու: Երբ բռնապետութեան օրօք մնացած մի կարգ կենսական խնդիրներ չվճռուեցան, մնացին առաջուան դրութեան մէջ, այդտեղ խօսք կարող է լինել արդարութեան հաստատութեան այն ստեղծիչ ոյժի մասին, որ նա պիտի ունենար վերածնունդ մի երկրում: Այդ ուղղութեամբ պետական արարքների մէջ կա՞ր մի որոշ մտածածնք, որ համապատասխանէր հասարակական քաղաքական:

Անհատապաշտական թէօրիայով եթէ առաջնորդուէին, պէտք է թոյլ տային, որ բաղկացուցիչ ազգութիւնները իրենց ինքնավարական, իրենց սեպհական, իրենց պատմական հաստատական կազմին վերաբերող բոլոր գործերի մէջ ազատ, անկաշկանդ յառաջ երթային, երևան դնէին իրենց ընդունակութիւնները և ձեռներեց ոգին: —Պետությունը ոչ միայն այդ չարաւ, այլ ձգտեց կրճատելու նրանց անհրաժեշտ և անմեռնմխելի իրաւունքներն անգամ:

Անհատապաշտական թէօրիայով եթէ ծառայուել լինէր վերածնունդի օրերում գտնուող թիւրքիային, մենք այնտեղ սխառեմաւէք, զրական ոչ չէինք չենք կարող գտնել, — ամէն ինչ կցկատուր, անյարակից, առանց օրգանական ներքին կապերի: Այդպէս է եղած՝ պետական բոլոր արտադրանքների մէջ:

Հիմայ խնդիրներին ծառայունք միւս հոսանքի տեսակէտից:

Քաղաքակրթութեան զարգացումով պետութեան միասին բազմապատկուում է: —Նորագոյն թիւրքիան այդ փաստը որոշ կերպով երևան դրած պիտի լինէր, եթէ իրերը ընթացած լինէին այդ ըմբռնումով:

Կարլ Մարքսը բանաձևած է. «Ճարտարագործապէս ա-

մէնից աւելի զարգացած երկիրը իրեն հետևող երկրներին ցոյց է տալիս նրանց սեպհական սպազայի պատկերը՝ ճարտարագործական աստիճանի զարգացման տեսակետով:

Նորագոյնի մէջ մտնող մի երկիր զարգացման, յառաջխաղացման բնականոն ուրիշ աստիճան, ուրիշ փուլ չէր կարող ունենալ, քան ինչ ունեցել են իրենից աւելի յառաջագնացները: Բնաշրջական օրէքները բացառութիւն չունին՝ ընկերային առողջ կազմաւորումների նկատմամբ:

Մի երկիր քաղաքական խակական ձևափոխութեան է ենթարկւում, երբ տնտեսապէս նա արդէն ձևափոխուել է: Տնտեսականը պէտք է կանխի քաղաքականին. առաջինը պատճառ է, երկրորդը՝ արդիւնք, հետևանք: Երբ տնտեսական ձևերի յեղաշրջում չկայ, քաղաքական փոփոխութիւնը ինչ սահմանների մէջ էլ լինի, կմնայ մակերևութային, զուրկ իրական հիմունքներից:

Ջարգացման նոր փուլի, վերածնութեան մէջ թևակոխող նորագոյն Թիւրքիայի յառաջադիմութեան յաջորդական աստիճանը պիտի լինէր կապիտալիզմի տիրապետութիւնը: Պատմութիւնը թուէր չունիս Կապիտալիստական զարգացումը մէկն է այն անհրաժեշտ փուլերից, որով ճակատագրականապէս պիտի անցնեն ձևափոխուելիք բոլոր երկրները: Նահապետական, աւատաւտեական Թիւրքիային պիտի յաջորդէր կապիտալիստականը: Ուղին է այս, որ չի կարելի աչքի առաջ չունենալ, երբ բնականոն զարգացումն կայ, յայտնի բան է:

Նկատի ունենք տնտեսական զարգացման այն խառնափնթոր, խաչաբլէտ դրութիւնը, որի մէջ գտնուում է ժամանակակից Թիւրքիայի ամբողջութիւնը: Խնդիրն այն է, որ նրանք, որոնք ուզում էին վերածնուած Թիւրքիա ունենալ և իրենց կողմնակից էին յայտարարում պետութեան միասնացի ընդարձակմանը, ոչ միայն իրենց առաջին գործը պիտի անէին հիմնապէս տապալել աւատականութեան մնացորդներին, ինչպէս արեցին համանման պարագաներում գտնուող ուրիշ երկրները, այլև դիւրացնէին կապիտալիստական կարգերի նուաժումը: Մինչդեռ այս ուղղութեամբ աչքառու մի բան երևան չէկաւ:

Արտադրութեան կապիտալիստական եղանակի մէջ տիրող է "յեռնաբնականութեան օրէքը": Վերածնունդի մէջ գտնուող մի պետութիւն այդ ծախն խօսք ունէր ասելիք: Նա իր միասնական երևան չբերեց:

"Գործակցական բեռն" իր բոլոր տեսակներով, պետութեան կողմից պիտի խրախուսուէր թէ՛ ժամանաւոր օրէնքներով և թէ՛ դրամական աջակցութեամբ: Դարձեալ բացակայութիւն պետութեան կողմից:

"Բնականութեան բեռն" իրենց բոլոր ձևերի և արտայայտութիւնների մէջ, կապիտալիստական շահագործման և արտադրութեան եղանակի էութիւնն են կազմում: Դրանք էլ պետութեան նորագոյն հասկացողութեան բաժինը չկաղմեցին:

Թիւրքիան գերազանցապէս երկրագործական երկիր էր, լի հարուստ հանքերով, անձալ վայրերով: Նա կապիտալիստական եւրոպայի շահագործման շահաստանն էր նկատուած: Ճարտարագործական, երկրագործական, հարստութիւն ստեղծող բոլոր եղանակների մէջ՝ ժամանակակից պետութիւնը որոշեալ դեր է ստանձնում: Նորագոյն Թիւրքիայից խօսող ազդակները այդ ուղղութեամբ որոշեալ դիրք չգրաւեցին:

Վերածնունդի մէջ գտնուող Թիւրք պետութիւնը չունեցաւ իր արտադրական որոշ աշխատանքային ձևեր: Նա քայլեց նախկինի արահետով, առանց մտածելու որ նորագոյնի անունով է խօսում: Պրոստիայից ապագագնացման քաղաքականութիւնը չտեսնի փութկոտութեամբ փոխ առնող նորադոյն պետութիւնը աւելի լաւ պիտի անէր, եթէ նրա

պետական, տնտեսական քաղաքականութեան այն մասն էլ փոխ առնէր, ինչ որ վերաբերում էր երկաթուղիների և հանքերի շահագործմանը:

"Սահմանադրական" կառավարութիւնը իր ուշքը բացառապէս կեդրոնացրեց ցամաքային և ծովային ուժերի վերայ: Ընդհանրական բնազդը այդտեղ ակնառու էր: Նացիօնալիզմը նրան միայն այդ կողմը ուղղելու կորովամտութիւնը ունեցաւ:

"Բանակ" ի միասնում, մեղ ատում է ոչ-սոցիալիստ տեսաբանը, կայանում է "երկիր", "հայրենիք" և պահելու, պաշտպանելու "օտար" ի, "գրսի" տիրապետութիւնից: Բայց հարց երբ այդ "օտարը" գրսից գալիս է և ներսից տիրապետում է երկիրը՝ նրա տնտեսական շահագործումը իր ձեռքն առնելով, այդտեղ բանակը այլևս աւելորդ յոգնութիւն չանձնէ՞ր աւելում, քանի որ նա միասնա է ստանձնում պահելու, պաշտպանելու այն օտարի տիրապետութիւնը, որի կարծեցէալ թշնամին է ինքը: Բայց և որի խակական բարեկամը և աջակցն է՝ ինչ որ վերաբերում է ոչ-սոցիալական տարրերի շահագործմանը: "Օտար" ը շահագործում է, "տեղական" ը բողոքում է, նրան տուում են յանձնուր օտարի "գուլին" և "ողորմաճախիրութեանը". եթէ մի քայլ էլ յառաջ, ապա՝ սուլին, գնդակ: Իսկ երբ նոյն այդ պետութեան ատում են թէ աւելի լաւ չէ՞ր լինիլ փոխ առած դրամներով և՛ նպաստել, տատարել երկրի արտադրող ուժերին, այդ ծախն նա լուծութիւն է պահում. մինչդեռ հենց այդտեղ էր, որ ինքը եւսանդուն կերպով գործունէութիւն ցոյց պիտի տար:

Պետութիւնը ոչ միայն ազատ դուռ պիտի բանար օտար, արտաքին կապիտալի ներմուծմանը, այլ նա ամենամեծ չափով դիւրութիւն և աջակցութիւն պիտի տար տեղական կապիտալի փթթումին. և ինքը իր դանձարանից օգնութեան պիտի հասնէր արտադրող ուժերին, լինէին նրանք անհատական, լինէին՝ հաւաքական: Կապիտալիզմը, իր դրական և բացասական կողմերով, իր բոլոր երեւաներով, սեպհական քաղաքակրթութեամբ և սոսորդեղիներով այս երկրի մէջ տիրապետող լինելու անխուսափելի, ճակատագրական, պատմական իրաւունքը պիտի ունենար, զա պիտի ծանաչէր "սահմանադրական" պետութիւնը և իր նացիօնալիստական գինին մի քիչ ջրախառնելով՝ այդ ուղղութեամբ հրամաններ արձակէր և կարգադրութիւններ անէր և թոյլ չտար որ աւատապետական մեռելները փառած կապանքներով նորերին շահապատէին և սրանց յառաջխաղալուն արգելք լինէին:

ԵԶՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Վերածնունդն այս օրերէ Քիւրդստանի թերթերն ընդհանրապէս չեն հիշում իր արդ պետական լեզուին, և դրա համար էլ՝ քիւրդ անտոգրաֆիստներ:

"Յառաջադիմութիւն բառը... կրկնակի լմաստ ունի, ասում է Ռեմլէն: Մի կողմից դա նշանակում է ընկերային պարզ ձևից՝ ընկերային բարդ ձևի անցնելը, և միւս կողմից՝ դա իր մէջ բովանդակում է կատարելագործութեան և բարելաւութեան գաղափարը:"

Սահմանը և նկատողութիւնը ճիշտ է ու ժամանակակից:

Թիւրքիայի իրական վերածնութեան համար աշխատողները միանգամ ընդմիշտ պիտի հասկանան, որ այս երկիրը պիտի մանի կապիտալիստական արտադրութեան եղանակի մէջ: Նա արդէն ինչպիսիք է այդ եղանակէ Քիւրդ, Հարկաւոր է միայն անցեալի մնացորդները ջնջել, որպէսզի ՆՈՐԱ իր թեւերը լայն և առանց արգելքի բանայ:

Թիւրքիայի վերածնութեան անունով անօրինութիւններ անող պատասխանատու պաշտօնական ազդակները, այս օրերիս մէջ, ամենից յաջող քաղաքագիտութիւնը գործադրած կլինէին եթէ ընդգրկէին Պետական Սօցիալիզմի "Կարգադրութիւնը":

Ժամանակակից Թիւրքիան միանգամայն չենք կարող վերածել Սօցիալ-Դեմոկրատական կարգերի, դա պիտի գայ անպայման, դա վարդան անխուսափելի կեանքն է, որ արդէն ունի իր գործիչ ազդակները և արտայայտիչները, բայց այս օրոքայ կեանքի պատասխանատու գործօնները ամենայն Համարձակութեամբ կարող են գրկել և գործադրել Պետական Սօցիալիզմի դադարները, որ գիտական սօցիալիզմի նախնականն է. սրա ճանապարհները յայտնի աստիճանով և որոշ խնդիրներով Հարթուր:

Թիւրքիայի ժամանակակից, պատմական այս բոլորի «կատարելագործումը և բարելաւումը» միայն կարելի է պաշտպանել Պետական Սօցիալիզմի ազատ, համարձակ ընդգրկումով: Պետական անձնատրուութիւնների և հաստատութիւնների մղիչ գաղափարները այդ ուղղութեամբ կարող են գործել, որպէսզի խնդիրները առաջադրուին, ինչպէս որ գայ սօցիալիզմի յաղթական տիրապետութիւնը, որ այլևս ներկայ պետական այս և այն թէօրիւնների պէտքը չի լինի:

Ս. ՍԱՊԱՀ—ԳԻԻԼԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԲՅՅՏԱՄԻ ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Կապիտալիստական եւրոպան, իր ճարտարագործական գերարտադրութեան համար պէտք ունի միշտ նոր շահաստաններու, նոր երկիրներու: Եւ ներկայ եւրոպական կառավարութիւնները, որոնք ո՛չ այլ ինչ են, եթէ ոչ անտեսապէս տիրապետող դասակարգերու յանձնակատարները, նոր յաճախորդներ և վաճառատեղիներ գտնելու համար ստիպուած են հետեւի նշուածողական քաղաքականութեան մը, որ կարտայայտի իրենց հետապնդած գաղութային քաղաքականութեամբը: Ահա՛, այդ քաղաքականութեան շնորհիւն է, որ Հեռաւոր և Մերձաւոր Արևելքը, ինչպէս նաև աշխարհի բոլոր ա՛յն մասերը, որոնք գուրկ են ճարտարագործական արտադրութեան միջոցներէ, և տակաւին կը խարխափին աւատականութեան և մանր արտադրութեան լափերինթոսին մէջ, կը նաճւին նախ՝ անտեսապէս, և կարճ ժամանակ վերջն ալ քաղաքականապէս, ու այդպիսով կը դառնան մշտական յաճախորդները եւրոպական ընչաքողց կապիտալիստներուն, որոնք շատ անգամ միլիոնաւոր պրօլետարներ կառաջնորդեն դէպի շահագործման դաշտը, դէպի սպանդանոց՝ կարենալ պահպանելու համար իրենց արդէն ձեռք բերած շուկան, որ հետզհետէ աճող տրեստական պաշարի շնորհիւ հակառակ մրցակիցներու կողմէն գրաւելու ենթակայ է միշտ:

Ընդհանուր այդ մրցումի մէջ իրենց մասնաւոր տեղն ունին գրաւած Մեծն Բրիտանիան, Ֆրանսան և Միացեալ Նահանգները: Մեծն Բրիտանիան ա՛մենաշատ և ա՛մենահարուստ գաղթականները ունեցող միակ պետութիւնն է, որ աշխարհի Հինգ մասերուն

մէջ ալ ունի միլիոնաւոր միլիոններու տարածութեամբ ընդարձակ երկիրներ, որոնք կը կաղմեն Անգլիոյ կապիտալիստական Հարստութեան, Մեծութեան և Հզօրութեան գլխաւոր սիւնները: Անգլիան ըլլալով ծովափն պետութիւն մը, շատ լաւ գիտէ, որ Մալթերէն Հաղարաւոր միլիոններ Հեռաւորութեան վրայ դանդաղ գաղթականները օտար յարձակումներու դէմ պաշտպանելու համար կարիք ունի ուժեղ նաւատորմի, զոր և ունեցաւ երկար տոնէն, կրելով իրաւամբ «Մովերու Թագուհի» տիպոսը:

Սակայն հետզհետէ անտեսական ընդհանուր մրցումին մասնակցեցան Ռուսաստանը, Գերմանիան, ինչպէս նաև եւրոպական միւս պետութիւնները: Ասոնցմէ ա՛մենէն ահարկու մրցակիցը Հանդիսացաւ Գերմանիան, որ իր Միութիւնը ձեռք բերելէն յետոյ, որ ըստ օրէ Հզօրացաւ և իր անտեսական նաւածումները ա՛յն աստիճան յառաջ տարաւ, որ նոյն իսկ Անգլիա երկու անգամ աւելի ապրանք կը ներմուծէ և կապառնայ նոյն նաւածումները ընել նաև անգլիական դանդաղ գաղթականներուն մէջ:

Միւս կողմէն Ռուսաստանը շնորհիւ իր միլիտարական գերակշռող ոյժին և նորածագ կապիտալիզմի արագընթաց աճմանը միշտ սպառնալիք կը մնար Հնդկաստանի համար, որ Անգլիոյ Հարստութեան սիրտն է: Հետեւաբար գոռոզ Ալլիսի դիւանագէտները, հետեւելով իրենց պատմական քաղաքականութեան, աշխատեցան և յաջողեցան «շագանակը ուրիշներու ձեռքով կրակէն դուրս հանելու»: Այսպէս, Ֆրանսայի գաղութային քաղաքականութեան մահացու հարուած տւին Գերմանիոյ հետ կուցեցնելով և Մատակապարի ու Մարօքի կնճռոտութիւններու ենթարկելով զայն: Ճաբոնիոյ ձեռքով խորտակեցին Ռուսաստանի ոյժը՝ երկար ժամանակով մերկայեցնելով զայն Հնդկաստանի վրայ ունեցած իր յոյսերէն: Ապա՝ բարեկամական սերտ յարաբերութիւններ մշակեցին Աւստրո—Հունգարիոյ և Իտալիոյ հետ՝ Գերմանիան կրկնայեցնելու համար, և մինչև անգամ հաշտութեան ձեռք մեկնեցին պարտուած Ռուսաստանին՝ Գերմանիան ջախջախելու նպատակով: Եւ ահա՛, պատմական երեք հակառակորդներ,—Ֆրանսա, Անգլիա և Ռուսիա — կողմեցին «Երբեակ Համաձայնութիւն» մը ընդդէմ «Երբեակ Նիդակակցութեան»: Այդ «Համաձայնութիւնը» փորձաքարի ենթարկեցաւ Ալժէսիրասի մէջ և փրկեց Ֆրանսան անխուսափելի նոր պարտութենէ մը: Սակայն Անգլիոյ աշակերտ Գերման գիւնադէտները ըսկրսան գերազանցել իրենց վարպետները և տառջնորդելով «Իրաւունքը Հզօրագոյնինն է» թէօրիստով, կատարեալ անկարողութեան մասնեցին «Երբեակ Համաձայնութիւն»ը, ինչպէս որ երեսն եկաւ Պոնտ—Հէրցեգովինայի Թիւրքիայէն անջատման պարտազային, որ ժամանակ Աւստրո—Հունգարիան կոթնած՝ Գերման բանակի տիրապետող ոյժի վրայ, բացէ ի բաց յայտարարեց թէ՛ տեղի չ'ալիտի տայ եթէ նոյն իսկ

պատերազմը ըլլայ անխուսափելի: Եւ «Երբեակ Համաձայնութիւն»ը տեղի տաւ, տեղի տաւ, որովհետեւ բաղկացուցիչ պետութեանց շահերը համարձան եւ համաչափ չէին եւ անոնցմէ ո՛չ մէկը կուզէր պատերազմի միւսի «Համաձայնութեան» պրէստիժը արտաքուստ պահպանելու համար, քանի որ խնդրոյ առարկան, իր պետական շահի տեսակէտէն, առանձնապէս էական նշանակութիւն չունէր, մինչդեռ Գերմանիոյ եւ Աւստրո—Հունգարիոյ համար ատոր ճիշդ հակառակն էր, որով եւ այդ երկու պետութիւնները ներկայացան որպէս միաձուլ զանգւած եւ տարին յալթանակը: Գիւստաւիտութեան մէջ, ներկայ օրերուն, սովորաբար յալթութեան դավինները կը խլեն անոնք, որոնք ունին գերակշիռ ՌՅԺ, ինչ որ կապիտալիստական իմաստութեան սկիզբն ու վախճանն է:

Գերմանիան եւ Աւստրո—Հունգարիան այսօր տիրապետող ոյժ կը ներկայացնեն յամաքի վրայ, եւ եթէ կայ պարագայ մը, որ մտածել կուտայ այդ պետութիւններուն եւրոպական պատերազմ մը չ'զրգուելու, դա՛, Անգլիոյ նաւատորմը եւ Ֆրանսայի զրաֆն է: Գերմանիան շատ լաւ գիտէ, որ պատերազմական շեփորը հնչելէն ոչ շատ ուշ, Բրիտանական նաւատորմը պիտի ջաջողի ջախջախել Գերմանիոյ ծովային ոյժը եւ Գերման նաւահանգիստները պիտի մնան անպաշտպան, իսկ Ֆրանսական բանակը ուժ մ'արհամարհելի ոյժ չ'ի ներկայացնէր, երբ մանաւանդ միացած ըլլայ Անգլիականի հետ: Այս իսկ պատճառաւ, թէ՛ Գերմանիան եւ թէ՛ Աւստրիան ոյժ կուտան իրենց նաւատորմին՝ նիւթական անտանելի զոհողութեանց գնով, քամելով պրօլետար դասակարգի արիւնը: Գերմանիան արդէն կը համարուի ծովային երկրորդ ուժեղ պետութիւն մը, իսկ Աւստրիան, իր ունեցած ոյժի վրայ որոշած է աւելցնել 18—20000 թօնեոյ 15 մարտանաւեր եւս: Թէ Աւստրիան ո՞ր աստիճան մը տահուած է իր նաւատորմի օր առաջ ուժեղանալուն համար, կարելի է հետեցնել սա հանգամանքէն, որ յիշեալ 15 մարտանաւերու շինութեան մասին, ծովակալ Մօնթէզուզօլին, ամբողջ պատասխանատուութիւնը իր վրայ առնելով, հրահանգ տուած է՝ առանց սպասելու Պատգամաւորութեան (Délégation) արտօնութեան: Իսկ դեր—ծովակալ Բիարի այդ առթիւ յայտարարութեամբ մը պաշտպանելով Մօնթէզուզօլին, սապէս կը վերջացնէր իր խօսքերը.—

«Աւստրո—Հունգարիոյ համար աւելի լաւ է բնաւ նաւատորմ չունենալ, քան ունենալ այնպիսին, որ պատերազմի առաջին օրն իսկ պիտի խորտակուի թշնամւոյ կողմէն: Եթէ անհրաժեշտ նկատուած 15 մարտանաւերը չ'պիտի շինուին, այդ պարագային աւելի լաւ է ծախել մեր ներկայիս ունեցած 6 մարտանաւերն ու թօրփիլանաւերն ար: Եւ վստահ եղէք որ գնդներ անպակաս են: Ուրիշ կերպ վարձուք անպատակաւ յարմար է»:

Միւս կողմէն Անգլիան շատ լաւ գիտնալով Աւստրո—Հունգարիոյ նիւթական կարողութեան չափը, եւ հակառակ այդ բանին, իր նաւատորմի համար ըրած ահապին զոհողութիւնները, եւ այս բոլորի Գերմանիոյ կողմէն թելադրուած ըլլալը, ինքն ալ իր կողմէն յառաջ կը տանի սպառազինութիւնը՝ միշտ պահպանելով երկու պետութեան կշիռը:

Այսպիսով անարիւն պատերազմը կը շարունակուի՝ ծծելով ժողովրդի կենսալից հիւթը, քաղաքներով անոր անտեսական վիճակը եւ մահացու հարուած տալով քաղաքակրթութեան յառաջխաղացումին: Եւ այդ անարիւն պատերազմը պիտի շարունակուի ա՛յնքան ատեն, մինչեւ որ վարժնող պրօլետարիատը իր սեփական ոյժով վերջ դնէ անոր:

Ռուսաստանը երկար ատեն չ'պիտի կրնայ ունենալ իր կորսնցուցած ծովային ոյժը եւ ստիպւած պիտի ըլլայ մնալ ցամաքային պետութիւն մը: Եւ թէեւ իրեն համար մեծ նշանակութիւն ունին Ֆրանսայի զրաֆն եւ Անգլիոյ ծովային ոյժը, սակայն միապետական Ռուսիոյ համար անտանելի են այդ երկիրներու դեմոկրատական հակումները, իսկ Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ միապետական կարգերը շատ աւելի հաճելի են: Միւս կողմէն, Գերմանիան Մերձաւոր Արեւելքի մէջ կ'ամբապնդէ իր անտեսական տիրապետութիւնը, որ քաղաքականի ռահահարթն է, եւ իր թուրքութեամբ, Թիւրքիան կը միջամտուի Պարսկական գործերուն, որով Ռուսաստանի շահերը կը վտանգուին թէ՛ Թիւրքիոյ եւ թէ՛ Պարսկաստանի մէջ: Այս բոլոր անախորժ դէպքերը մտածել տւին Ռուսիոյ, որ ըստիպւեցաւ տեղի տալ Գերմանիոյ առաջ, փոխել իր քաղաքականութիւնը եւ զոհել այդ քաղաքականութեան հոգին եղող Իդիօսկին, ինչպէս Ֆրանսան Ալժիրաւէն յետոյ ստիպւեցաւ զոհել Տէլքասէն՝ խուսափելու համար հաճի Վիլհելմի վրէժնորդութենէն:

Եւ ահա՛, տեղի կունենայ Բօցտամի տեսակցութիւնը, ուր երկու միապետներ հաշտարարութիւն կրնեն՝ վերածնուող Թիւրքիոյ եւ Պարսկաստանի մէջ իրենց ունեցած անտեսական եւ քաղաքական մի շարք կենսական խնդիրների վերաբերմամբ:

Եթէ Բեյպալի մէջ երկու հակառակորդներու—Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ—մերձեցումի պատճառաւ յեղաշրջւեցաւ Բռնապետական Թիւրքիան եւ վերահաստատուեցաւ «Միդհաթեան Սահմանադրութիւնը», քաղաքացիական չ'կայ որ Բօցտամի մէջ կատարուած մերձեցումէն ալ պիտի ծնին շատ մը անակնկալներ, որոնք հիմնական փոփոխութիւններ պիտի յառաջացնեն Թիւրքիոյ մէջ, եթէ Վարիչ Մարմինները չ'ըմբռնեն բոլոր փափկութիւնը եւ ըստ այնմ չ'վարեն այս երկրի ներքին եւ արտաքին քաղաքականութիւնը:

Հին եւ նոր Թիւրք քաղաքագէտները ա՛յն սխալ կարծիքը ունեցած են թէ՛ Գերմանիան Թիւրքիոյ բարեկամ է: Զե՞ որ Վիլհելմը յայտարարած է զինք

«Պաշտպան Միւսիմաններու»: Արդարեւ երբ խնդրոյն ձօնեանք մակերևութապէս, կը տեսնենք որ Գերմանիան թիւրքիոյ բարեկամ է, սակայն երբ խնդրոյն խորը թափանցենք, պիտի տեսնենք, որ նա եղած է միշտ կեղծ բարեկամ, և առիթը ներկայացած ժամանակ ցուցադրած է իր կեղծաւորութիւնը, դաւաճանութիւնը, — օրինակ Կրէտէի խնդիրը: Իսկ այժմ ալ Բօցոտամի մէջ կը Համաձայնի՝ չխանգարել Ռուսիոյ Մերձաւոր Արեւելքի ծրագիրները, պայմանաւ որ Ռուսիան ինքն ալ չխանգարէ իր Պաղատաի երկաթուղւոյ ծրագիրը, որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ խաղաղ նուաճում թուրքական նահանգներու:

Ինչպէս ըսինք, Գերմանիան պէտք ունի նոր շուկաներու իր արդիւնաբերութեան Համար: Նա փորձեց խլել Հոլանդական գաղութները, բայց անցաջողութեան ժայռին Հանդիպեցաւ, յետոյ փորձեց Ափրիկէն, Զինաստանը, դարձեալ անցաջողութիւն: 1882էն յետոյ ձեռք վարկաւ թիւրքիոյ՝ որպէս քայքայելիք մի պետութեան: Փաշէնկէյ Համիտը գրկաբաց ընդունեց Վիլհելմը, որպէսզի թիւրքիոյ մէջ Հակառակ շահեր ունեցող ճրջակից պետութեանց թիւը մէկով աւելնայ, իսկ ինքը, Համիտը օգուտի այդ պետութեանց ճրջակցութենէն և այդ կերպով պահպանէ թիւրքիան վերջնական քայքայումէ: Իրականութիւնը այժմ կուգայ ապացուցանելու, որ Ապտիւլ Համիտի քաղաքականութիւնը փտած էր: Գերմանիան տարաւ յաղթանակը և թիւրքիան տուժեց, ու պիտի տուժէ այսուհետեւ ալ, քանի ներկայ թուրք քաղաքագէտները կը մնան Ապտիւլ Համիտի քաղաքականութեան շարունակողներու շրջանի մէջ:

Հիմնովին սխալ էր նաեւ Համիտի ա՛յն կարծիքը թէ՛ պիտի կրնար Գերմանիան մղել ընդդէմ Ռուսիոյ, վասնզի եւրոպական պետութիւնները, ըլլալով Հանդերձ արտոյեաններ, միշտ ալ Համաձայնած են իրարու Հետ, երբ խնդիրը վերաբերած է թիւրքացէն պատառներ փրցնելու: Թիւրքիոյ մէջ բարենորոգումներ մտցւելուն ոխերիմ թշնամի մարիդը Բէվալի մէջ Համաձայնեցաւ Անգլիոյ ծրագրին, որ բարենորոգումներ մտցւէր թուրքիոյ եւրոպական մասերուն մէջ: Արդէն Ռուսիան ունեցած է երկու քաղաքականութիւն թիւրքիոյ Հանդէպ: Մէկը՝ քայքայել, կործանել, բաժանել զայն: Իսկ եթէ այդ Հնարաւոր չէ, պահպանել զայն ընդդէմ միւս ոյժերու՝ յարմար առթիւ մը բոլորովին կլանելու Համար: Ռուսիան, ուրեմն, Համաձայնելով Գերմանիոյ Հետ, իր թիւրքական քաղաքականութենէն ոչինչ չի փոխեր: Ռուսական աճող արտադրութեան Համար ալ Հարկաւոր են նոր շուկաներ: Եւ երբ Ծալրագոյն Արեւելքի մէջ շուկաներ ստեղծելու իր ծրագիրը վիժեցաւ՝ ձաբօնիոյ ընդլիմադրութեան բաղխելով, աչքերը դարձուց դարձեալ Մերձաւոր Արեւելք, ուր թիւրքիան ջանքեր կընէ վերածնելու, իսկ Ռուսիոյ բնաւ ցանկալի չէ վերածնւած, բարեկար-

գաւ, ուրեմն և Հզօրացած, Թիւրքիա մը: 1833ին երբ թիւրքիան կը մտնէր բարենորոգումներու շաւղին մէջ, Ռուսիան չէր որ ոտնձգութիւններ ընելով վիժեցուց այդ ծրագիրը:

Մենք Գերմանիոյ և Ռուսիոյ այս նոր ոտնձգութիւնները կը Համարենք դաւադրութիւն, բռնաբարում աղբերու ինքնուրոյնութեան դէմ, և մեր բոլոր ոյժով կը պայքարենք այդպիսի դաւադրական արարքի մը դէմ, արարք մը, որ պիտի ստիպէ թիւրքիան կրկնապատկելու իր սպառնալիցութիւնը, և որու Հետեանքը պիտի ըլլայ քայքայումը, անանկութիւնը այս երկրի:

Յաւալի է, որ Ժէօն Թիւրքերը՝ Բօցոտամի մէջ իրենց Հայրենիքին դէմ լարւած այս թակարդէն փոխանակ զուշանալու, ընդհակառակը, կուրօրէն կը նետուին Գերմանիոյ գիրկը՝ Հրապուրելով անոր միլիտարական ոյժէն:

Գերմանիան վստահելի ոյժ չէ, նա դաւաճանած է թիւրքիան — Կրէտէն, Պօնտ — Հէրցեզովին և Բօցոտամ — և պիտի դաւաճանէ այսուհետեւ ալ:

Իրերու այս դրութեան մէջ, Ժէօն Թիւրքերը Հետեւելիք ուրիշ բանաւոր քաղաքականութիւն մը չունին, եթէ ոչ՝ յենւել բացառապէս թիւրքիոյ բաղկացուցիչ ազգութիւններու վրայ: Թիւրքիոյ ապահովութիւնը անոր այսպսի տարրերու Համերաշխութեան մէջ պէտք է փնտռեն: Իսկ այդ Համերաշխութիւնը չի կրնար գոյանալ, մինչև որ պետութիւնը, որ Հասարակական օրկանիդ է, չ'ըլլայ բոլորին, ինչպէս որ էր Հին լեժիմի օրով: Այս ուղղութեամբ գործելով Հանդերձ, անմիջապէս պէտք է ձեռք առնել թիւրքիոյ անտեսական վերածնութեան գործը՝ յենւած սեփական ոյժերու վրայ:

Եւրոպական պետութիւններէն և կամ անոնց Հակամարտ ոյժերէն չէ՛, որ թիւրքիան պիտի ստանայ իր փրկութիւնը, այլ նա իր փրկութիւնը ՊիՏԻ ՓնՏՈՒՆ ԻՐՆԵ ՄԷՋ: Փրկութիւնը պիտի գտնուի և ոչ թէ դուրսէն:

Բ. ՎԱՐԱՋԴԱՏ

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԵՆ

Ոչինչ այնքան խոտելի չէ, որքան քօղարկուած կեղծաւորութիւնը. իսկ իր մերկութեան մէջ՝ դա աւելի քան նողկալի է: Եթէ բարօջախօսի բառերով ձօնեալինք խնդրին, ճիշտ այդ եղբերով է որ պիտի սրակէինք արտաքին, մանաւոր վեց մեծ կոչուած, պետութիւններ յարաբերութիւնը՝ «սահմանադրական» թիւրքիայի նկատմամբ:

Արեւելեան Խնդրի սկզբնաւորումից ի վեր՝ այս մի քանի դարերի մէջ, քանի՞ քանի՞ անգամ զիւսնագէտներ, քաղաքագէտներ, պետական անձնաւորութիւններ՝ իրենց խաղը յաջող խաղալ կարողանալու Համար, չեն խօսել, չեն ճառել մարդասիրական, անշահախնդրական դիմալը իրենց երեսին

առած՝ Թիւրքիայի բարեկարգութեան ծախսն: Միթէ պետութիւնների ներկայացուցչական ճարձիւնները՝ կօնֆերանսները, կօնֆերանսները քիչ արձագանգ են տուել Օսմանեան Կայսրութեան բարեշինութեան խնդրին:—Ո՛չ որ, անշուշտ, նոյն իսկ Հեղինակները և իրենց ունկնդիրները ճիշտ պէ քնն տաւանակ աւելու՝ թէ զրանք բաւեր են եղած ո՛չ իսկական ճիւղը արտայայտող, այլ՝ աւելի ծածկող, սքողող: Պատմութիւնը զրա արձանագրութիւնն ունի իր լայն էջերի ձեռքերկար պրպտումների, ցուցումների հարկ չկայ, խնդիրն այնքան որ պարզ է և վիճաբանութիւն, առարկութիւն չլերցնող:

Թիւրքիան "սահմանադրական" յայտարարութեանց յետոյ՝ ձեռք չենք, որ ճիշտ պէ քննադատական ակնոյցը վայր դրած լինէինք ձեր աչքերից: Ծարունակ դիտել, ասել, խօսել և անխնայ հարուածել ենք ու աշխատել՝ ինչ որ լինում է՝ ի տեղը տեսնել ինչ որ պիտի լինի: Եղածից լաւագոյնը, աւելի պատշաճը, իրերի բնութեան աւելի համապատասխանը, — ձեռք սրանք ենք փնտռել և խոչնդատը նշմարածին պէս՝ նշլրակը պարզած՝ առարկան ինչ ցնցումներ էլ որ ունենալու, ձեր նկատմամբ ինչ զգացումներ էլ որ տածելու լինէր: Մենք ձեր այս ուղղութեան ձեռք կշարատեանք, մինչև որ ամէն յորինումութիւն, ամէն օրգանիզմ իր իսկական պրօպէսի ձեռք ձանի անարգել և յառաջ գայ այն, ինչ որ գալու իրաւունք ունի: Բննադատել՝ ուղղելու, շտկելու, լաւագոյնը ձեռք բերելու ճիւղում և ոգւով, — դա ամէն ընդլիճադրի իրաւունքը և ճիւղագծայն պարտականութիւնն է:

Ձեռք առած որ "սահմանադրական" Թիւրքիայի վարելչները սխալներ, աղաղակիչ սխալներ չունեցան: Մենք չենք թերացողը նրանց պահպանութիւնները երևան դնելու գործին ձեռք: Բայց ճարդ իր նողկանքը չի կարողանում զսպել, երբ ակնյայտի կերպով, առանց դիւստադիտական շարքի իսկ, օրը օրին տեսնում, շօշափում է թէ ի՛նչպէս արտաքին պետութիւններին ճիշտ քանիսը, ճանաւորապէս օգտուելով եղած թերութիւններից և փորձառութիւններից, աւելի քան չկա՞նք ձեռք, բացայայտ նախանձառութեամբ և ատելութեամբ են վերաբերում դէպի Թիւրքիայի վերածնութեան գործը, մինչդեռ Հենց զրանք են եղել որ շարունակ կրկնել, վերակրկնել են Թիւրքիայի ընդհանուր բարեկարգութեան անհրաժեշտութիւնը ու պէտք է ասել, այդպիսով են ձօնեցել յօշոտման գործողութեանը:

Ու ցան էլ Հենց այն է, որ իրերի այս դրութեան ձեռք, այս երկրի վարելչ ճարձիւնները, փոխանակ իրերը իրենց իսկութեան ձեռք տեսնելու և ըստ այնմ իրենց գնահատումներն անելու ու գործունէութեան ուղեգիծ որոշելու, — նրանք շարունակում են արտաքին այս և այն պետութեան, դուք է տկամայ, գործիքը հանդիսանալու, նրա թրմբուկի ձայնովը խաղալու, փոխանակ ջանալու երկրորդ իսկական և արժատական բարեկարգութեան ճղերու:

Թիւրքիան՝ որպէս պետական գոյացութիւն, այսուհետև բացառապէս պիտի յենուի իր սեպհական ժողովրդների, իր բաղկացուցիչ աղբյուրների վրան, իր փրկութեան, իսկական ազատագրութեան, յառաջադիմութեան, ամբապնդման ճիւղ և մնայուն աղբյուրները սրանք են:

Մեծ կռուած պետութիւնների դիւստադիտական հակաճարտութիւններից օգտուելու քաղաքականութիւնը իսպառ ճիշտ պէ պիտի թողնել, — դա Թիւրքիային Թիւրքիա դարձնող ճիւղն է: Այսինքն ճիշտ երկիր, ուր կիսօտու բարեկարգութիւնների անուշով, որոշումներ կկայանայ, բանաձևեր, օրէնքներ կկազմուի, սակայն գործողութեան ձեռք կա՛մ բոլորովին չի ձանդ, կա՛մ աւելի վատ հետևանք կունենայ, քան լաւ որովհետև հակամարտ ոյժերը ձեռքի տակից քանդում են այն, ինչոր երեսանց ասում, ստորագրում, թելադ-

րում են: Պատմութիւնը քիչ դասեր ունի տուած այդ ճախին:

Ո՛ւր է 1908-ի անաւհման խանդավառութիւնը, որ ճիշտ պէ Թիւրքիայի ձեռք ամփոփուած բոլոր աղբյուրներին իրարու ձօն բերեց ա՛յնքան անկեղծօրէն: Համերաշխական թռիչքը ընդհանուր էր, անվերապահ և անխաղախ: Բայց ինչո՞ւ յանկարծ այդ կրակը մարեց և ամէն ձեռք ճիշտ կողմ քաշուեց՝ պաղ ջուր վրան թափուածի պէս, ինչո՞ւ կարճ ոգևորութիւնից յետոյ ընդհանուր լքում, յուսախաբուութիւն տիրեց, — նրա համար, որ Թիւրքիայի ժամանակակից վարելչ ճարձիւնները իրերը ուղեցին բռնադատութիւն: Արդէն նացիօնալիզմը ուրիշ արտադրութիւն չէր կարող ունենալ, քան ինչ ունեցաւ: Եղածը իրական արդիւնքն է իր աղբակների, իր յառաջացնող պատճառների:

Մենք աւելի քան համոզուած ենք, որ օտար զրգումներ շարունակ եղան, ջուրը պղտորող ձեռքը զրոյց պակաս չէ, դեռ ճիշտ կողմ թողնեք ներսի յետադիմականները և իշխանութիւն ձեռք բերելու համար երկրի ձեռք ամէն տակնուվրայութիւնների համար պատրաստի եղողները, — բայց թուրք տիրող նացիօնալիզմը Հենց ինքը այդ ջուրը պղտորողներին դիւրութիւններ չի՞ տալիս, որ փոխանակ դէժ ու կրատական, ազգերի ինքնօրոշման սկզբունքը իր գործունէութեան յենակէտը ընդունելու, ամէն ինչ զրել, քայլեցնել է ուղղում իր խարխաւած նացիօնալիստական սայլովը: Այդպէս վարուելով՝ ինքը չի՞ նպաստում "օտարներին" և "ներքին անբարեացակամներին" միտումներին, ի վնաս այն երկրի իսկական շահերին, որի անուշով գործում, խօսում է: — Սա նացիօնալիզմի ինքնադատապարտութեան վճիռը չէ:

Եւ նացիօնալիզմ և՛ իսկական բարեկարգութիւն, յառաջադիմութիւն, և՛ նացիօնալիզմ և՛ անպարտութիւն, խաղաղութիւն, համերաշխութիւն, միութիւն՝ սրանք երկու անկարելիութիւններ են, ձեռքութիւններ՝ իրարու չձածկող:

Ճանք նացիօնալիզմի տնարանագրութեան ճիշտ ուղի — պատկերը:

— "Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Եղեսիոյ Մասնաճիւղի Վարչութեան.

Աւրփայի արեւմտեան, հիւսիսային և հիւսիս-արեւմտեան կողմը՝ քաղաքէս քաղաք ժամ հեռաւորութենէն մինչև հինգ ժամ՝ գրեթէ ամբողջովին աչքստաններով ծածկուած է, թուրք, ասորի և ձեռք ձառք հայ ժողովրդեան սեպհականութիւնն ըլլալով: Եւ ճանաչանալ ասոնց մեծամասնութիւնը բէն ճալէր դասակարգէն ըլլալով՝ անկէ կսպառէ իր ընտանիքին տարեկան ապրուստին ճիշտ կարեւոր ճասը:

"Այդ այգիներուն ամէն տարի օրինական ճիւղ է և ժամանորը կուտանք օսմանեան սահմանադրական կառավարութեան, որպէսզի այն այգիներուն թէ պտուղներն և թէ թուփերն ու ծառերը պահպանուին: Մինչդեռ պտուղները պահպանելու՝ աչքստանները կա՛մ պահպանելու կրնան և կա՛մ անձամբ կերթան պահպանելու և աչքստանները վերջ, երբ քաղաք վերադառնան, դարձեալ ճանաւոր պահպաններ կը դրուին, թափուր մնացած թիւերն ու ծառերը պահպանելու ընդհակառակը՝ աչքիներու ձօնակեաց գիւղացիները և քաղաքիս աղբիկի աղաները իրենց հօտերուն և երանակներուն արածել տալով՝ բոլորովին կոտնակոտնին, յաջորդ տարուան մեծամեծ վնասներ թողով: Մինչև իսկ թիւեր և ծառեր կը ջարդուին և արժատախիլ կառնուին ու շատ անգամ պահպանները կ'ծեռնուին՝ երբ արգելու: Այս աւելի լիճակը թէ և բռնակալութեան օրերուն յատուկ էր, սակայն մինչև իսկ այս սահմանադրութեան օրերուն ձեռք նոյնը կշարունակուի: Այս ճախին տեղական կառավարութեան գիւղացիներ ընելով խնդրած ենք. սակայն գործնական քայլ ճիշտ անուած:

"Փիւնալով որ Կուսակցութիւնը հասարակական և ի-

բաւազուրկ դատակարգին, առանց ցեղի և կրօնի խտրութեան, իրաւանց և շահերուն պաշտպան ըլլալու արտօնուած է օսմանեան սահմանադրական կառավարութեան, ուստի այս ծախն Ձեզի կրկնենք, որ Ձեր կարելի ձիջոցները գործադրել հաճելով՝ ձեր շահերը և իրաւունքները պաշտպանելու ջանաք՝

”Ի դիմաց եղեալայի հասարակութեան...”

“Աղերսագիր”ը սև և կարծիր թանաքով կնքել ու ստորագրել են աւելի քան 250 հոգի, որոնց մէջ բաւականին ճեճ թուով Թ ու Ր ք ե ր կան:

Հիմա հասկանալի է նայիծնալիզմի չարիքը: Ինչո՞ւ համար “աղղեցիկ ազաներ”ի շահատակութիւնների, երկրորդ կործանող ոյժերի արարքների առաջը չի առնուած, կէս ծիւծիօն պատրաստի՝ սուրբի տակ զինուոր ունեցող մի պետութեան ղեկավարների համար սա զօւա՞ր էր:

“Աւերիչ վիճակը, որ բռնակալութեան օրերուն յատուկ էր”, ինչո՞ւ “այս սահմանադրութեան օրերուն նոյնը կշաւունակուի”,—որովհետև կայ նայիծնալիզմ, որովհետև թուրք նայիծնալիզմի խելքով՝ միշտ տարր պիտի ունենալ ուրիշ տարրի դէմ հանելու և աշղախով պետութեան գոյութիւնը ապահովելու.—է՛, միթէ բռնակալութիւնը այդ ձիջոցը չունէր իրեն տակտիկայ: Սա եղա՞ւ: Ա՛յս քաղաքականութիւնը պիտի ունենար իրական վերածնութեան ձգտող մի վարչութիւն: “Օտար”, “թշնամի” պետութիւնների քայքայիչ դիւրքը ա՛յսքան որոշ, կարկառուն կերպով հանդէս գալուց յետոյ՝ սա՞ պիտի լինէր երկրի ցաւերին դարձան տանել ուզող իր կառավարութեան գործը:

Աչքներս դարձնենք ուրիշ կողմեր: Կարդանք Մօցիալ—Դէժօկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Օրոտուի Մասնաճիւղի թուղթիկը:

—“Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը հրապարակ եկած ըլլալով՝ իրաւաւորիկ և հարստահարուած ժողովրդի իրաւունքները պաշտպանելու համար՝ Մասնաճիւղս չի կրնար հանդուրժել վերջերս կատարուած՝ կառավարական և դատական կարգ ձր պաշտօնեաներու կողմէ՝ այնպիսի անարդար արարքներու հանդէպ, որոնք գերազանցապէս արդարութիւնը խելղելու և սահմանադրական կարգերը խախտելու բնոյթն ունին...”

“Բռնապետական օրերուն մէջ՝ կարգ ձր աղղեցիկ և շահաւոր անհատներ իրենց կամքը իբրև դէնք կը գործադրէին. պիտի թոյլ տա՞նք որ ա՛յնքան զոհողութիւններով, նոյն իսկ արեան գնով, ձեռք բերուած Սահմանադրութիւնը և օրինաց տրամադրութիւնները այսպէս աշանդակօրէն խաղաթիւրուին:

“Յանուն արդարութեան և հարստահարուած ժողովրդի իրաւունքներու՝ կոչում կրնենք ժողովրդեան և անկէջ ճնունդ առնող կազմակերպութիւններուն՝ իրենց բողոքի ձայնը ձիայնել մերիկին հետ, միանգամ ընդ միշտ վախճան ձր տալու համար անորդ անիրաւութեանց:”—

Ինչո՞ւմն է խղրի ետթիւնը: Ահա այն.

“Օրոտուի յայտնի աւազակներէն՝ Պաճըն-Ձատէ Ահմէտ էֆ., որ աճէն կերպով կը շահագործէր և կը կեղեքէր անխըտիր բոլոր զիւղացիութիւնը, անցեալ տարի, Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Օրոտուի Մասնաճիւղի աղղու բողոքներուն վրայ՝ թողած էր ահաբեկելու, սարսափեցնելու իր սովորական ձիջոցները և զիմած էր դատարան՝ գիւղացիներու վրայ իր ունեցած աղօրնի ուսհանջները դանձելու համար: Դատավարութիւնը ձօտաւորապէս մէկ տարի շարունակուելէ վերջ՝ ամսոյս 13-ին (մարտ), ի նպատակ Ահմէտ էֆ.-ի վճռււեցաւ, շնորհիւ իրեն՝ դատարանական պաշտօնեաներու վրայ ունեցած հեղինակութեան”:—

Պաճըն-Ձատէ էֆէնտուն ինչո՞ւ չի զսպում կառավար-

ութիւնը, որովհետև նա բէկ է, աղայ է և, վերջապէս “աղղայնամոլ” է. իսկ դրանք կառավարութեան աշօրուայ հոտտելիք բաղմերանդ ծաղիկներն են: Ֆէօղալը դեռ պէտք է՝ մտածում է երկրի վարիչ ոյժը, մանաւանդ որ նրա զուլումների աւարկան ոչ-թուրքեր են և զուլումքեայները՝ թուրքեր:

Ինչո՞ւ համար դեղծ, կաշառակեր, հեղինակութեան ենթաթիւղ դատարանական պաշտօնեաներ են պահում և ո՛չ թէ մարտը, իր պարտականութիւնը ճանաչողը: Ինչո՞ւ համար արդարադատութիւնը ոտնակոխում, ծախու է հանւում,—որովհետև նրանք նայիծնալիստներ են, և կառավարութեան հաշիւներին ձեռնառու չէ նրանց վտարել ու տեղը առնել Հայեր, Յօյներ...—սրանցից այն պարկեշտները, որ թուրք տարրի մէջ չկան:—Պատճառը պարզ է, նախ թուրք պաշտօնեայ. սրան անպատ առ պէտք է պահել և չփոխարինել մի ուրիշով, եթէ նա նոյն իսկ ուղղամիտ և պարտաճանաչ մէկը լինէր, որովհետև զա նայիծնալիզմի հրամայականներից հեռու կտանէր:

Տիգրանակերտը բնորել էր աղնիւ, պարտաճանաչ, ժողովրդի ցաւերին ցաւակից մի քաղաքագլուխ՝ Ձրաճեան էֆ.: Իր պաշտօնի գիտակցութիւնը ունեցող մէկը ի՛նչ կարող է անել,—Ձրաճեան էֆէնտին չէ թերացել: Ժողովրդական աճէն տարր նրան համակրում էր: Բայց Ձրաճեան էֆէնտին մի խոշոր սխալ ունէր,—այդ այն էր՝ որ նա Հայ էր, այդ բաւական էր, որպէսզի նրա բոլոր բարեմասնութիւնները առ ոչինչ համարուէին: Եւ այդպէս էլ լինում է: Ընդգրկւի. Ձատէ Աղիգ՝ “Հակասահմանադրական”, “յետադիմական”, “կողողատող”, “ժողովրդի արին ձձող”, սա մի խոճք “աղղեցիկներ” իր գլխին հաւաքած, ո՛չ միայն աճէն արգելքներ յարուցանում է Ձրաճեան էֆէնտու պաշտօնավարութեան դէմ, այլ յաջողում է զօրով, բռնի, գրեթէ ինքնազուլու նրա տեղն անցնել և ինքն իրեն Տիգրանակերտի քաղաքագլուխ հռչակել: Իրարանցում, ժողովրդական բողոք, բայց զա նշանակութիւն չունի, կառավարութիւնը կատարում իրողութիւնը ընդունում է, բաւական է որ նայիծնալիստական եւրակ կայ իրողութեան մէջ:—Այսպէս պիտի լինէր վերածընունդի օրերի մէջ մանող Թիւրքիայի ճակատագիրը վարողների ընթացքը:

Անցնենք ուրիշ վայրեր:

—Արաւանքէկէ կէս ժամ հեռաւորութեամբ դէպի Հիւսիսային արեւմտեան կողմը կայ արքունի ասուի գործարան մը, որուն մէջ կաշիտալին ձօտ 450-500 բանուորներ, գրեթէ ճեճամասնութեամբ Հայ, Պարսիկակէ, Օլաճըզէ և Արաւանքէկէ: Սոյն գործարանը Հին բէթիմի ժամանակ անկանոն վիճակի մէջ կաշիտաւէր և տարւոյն գրեթէ ճեճագոյն մասը փակ կը մնար, և որովհետև բանուոր դատակարգը միմիայն անով կրնար ապրիլ, ուստի գործարանին փակ մնացած առ տեղները անվարձ ալ աշխատութեանց, կստեղծէր անգործ մնալ, սպասելով որ գործարանը շարունակէր իր աշխատութիւնը որպէսզի իրենց ալ կարենային հայթայթել իրենց օրապահիկը, ահա այս և իրենց բնականէն աղքատ ըլլալուն պատճառներով, սրօլետար դատակարգը մասնուած էր յետին չքաւորութեան և ծանր պարագրերու տակ ընկնուած:

“Այն օրէն սկսեալ երբ սահմանադրութիւնը եկաւ վերջ դնելու այսպիսի անտանելի կացութեան, ահա գործարանը ևս ազատուեցաւ կաշկանդող ձեռքերէն և հեաղհեաէ կանոնաւորութեան մէջ մտնելով, այսօր գրեթէ անընդհատ կը շարունակէ իր աշխատութիւնները, ասիկա բնականաբար ճեճապէս կը նպատուէ բանուոր դատակարգի նիւթականին, սակայն ահա ուրիշ խնդիր մը դարձեալ շփոթութեան կը մատնէ աշխատանոցը, այն է թէ մէկ թիւի տուրքի խնդիրն:

“Անցեալ 1909 տարւոյն մէջ իւրաքանչիւր բանուորէ

11-ական դուրուշ թէ՛ ճէթ թիւ առին: 1910 տարին 21-ական, սակայն այս տարի իւրաքանչիւր բանուորի աշխատութեան համեմատ 20-էն մինչև 100 դուրուշ պիտի առնեն եղբր, ասիկա շատ ծանր պիտի գայ բանուոր դասակարգին համար, քանի որ անոնք զոհացուցիչ օրականով կամ ամսականով չէ որ կաշխատին. շատերը ամենաչնչին օրականներով կաշխատին և շատեր ալ կ'եօթ ուրի օրնիբուն չարաչար աշխատելով՝ հազիւ կը բաւէ իրեն ու իր ընտանեայ օրապահիկին, կը պատահի որ գործարանէն դորձիք մը կաւրի և հարկ կըլլայ 10-15 օր գործարանը փակել, ահա՛ նոյն օրէն կը դադրին բանուորներու աշխատավարձերն, դարձեալ կը պատահի որ գործաւորը կը հեռանայ և կըլտիպուի 15-30 օր չաշխատելու, այս տեսակ պարագաներու տակ ևս գործաւորն է, որ կը տուժէ, քանի որ նոյն օրէն սկսեալ դարձեալ կը դադրին իրենց օրականներն: Այս տեսակ պարագաներ յաճախապէս են՝:

Եթէ դժխայլն աշխատանք կատարող բանուորը պիտի պարտաւորուի 20-100 դուրուշ վճարել՝ իր ստացած չնչին օրավարձից. ապա ինչո՞ւ համար հարկւր հազարաւոր ոսկիներ ունեցողները ոչինչ կամ շատ աննշան տուրք են տալիս. նրա համար որ իրենց աղաներ, բէկեր, «աղցեցիկներ» կ'են, իսկ միւսները մարդ-գործիքներ: Երկիրը շէնցնող, ամուր, իսկական քաղաքակրթական շաւղի մէջ պիտի գործաւոր, բանուոր դասակարգն է: Սա է ստեղծող ոյժը. օրէնքը սրան էր որ օգնութեան պիտի հասնէր և նրա տառապանքին ու շահագործութեանը միջամխուէր:—Բայց նախօնաւիզմը բուականացաւ գործաւոր դասակարգին յանձնարարել աղաների, բէկերի, գործարանատէրերի, բոլոր ծանր ու խոշոր շահագործողների «գութին»:

Վերջ:—Արտաքին անբարեացական երբքը դէպի վերածնունդ Թիւրքիան աւելի քան դատապարտելի է: Երկրի վարիչ մարմինները իրերի պահանջուած բարձրութեան վրան չեն,—սա էլ դատապարտելի է:

20 Մարտ, 1911 Կ. Պոլիս

Է. Ն. Դ. Ի. Ժ. Է. Ն.

ՆԱՄԱԿ ԹԻՖԼԻՋԷՆ

Այն ժամանակ, երբ մէկ դարից աւելի աննկարագրելի եռանդով ու թափով գործող և այդ գործը 1905-ից յետոյ աւելի քան սաստիկութեամբ առաջ տանող բռնապետական հին, պառաւ Ռուսաստանը, հսկայական լայնածաւալ երկիրը մէկ ծայրից միւսը վերածել է մի անաւհամար բանտատան ընտանիքի, և այնտեղ տանջուած ու խեղդամահ անում նոր-Ռուսաստանի լուսադոյն գաւառներին և կամ աշխատում այլալիսիների լեզուները կտրել, բազումները կտորատել, թէկուզ նրանք հարկւր հազարաւորներ լինէին. այն ժամանակ, երբ Արարատից՝ Արխանգելի, Վարշաւայից՝ Մանչիւրիա տարածւող ընդարձակութեան վրայ բնակւած աւելի քան հարկւր եռեւուն միլիոն ժողովուրդը, ամեն օր արշալոյսին, ի փառս Ալահի և նրա երկրային փոխանորդ ցարի և նրա բոլոր հաւատարմներին, տանեակ կախաղանների չւանների ճրուճըրոցի երգով և մի քանի տանեակ գնդակահարութեան սուլումով, նիկոյա-Ստոյպլինեան շարականներով ցայգեբոյն են ունում. երբ մութ տարրերի, հարստահարողների, հոգով, մտքով, զգացումներով և բոլոր էութեամբ պոռնկացած սրկականների վոհմակ-կառավարութիւնը, մոռնող տարով աղատ սէրեան լիզան երի և կարմիր սենեակներ ի մարդասպան գոյութեանը, կամենում էր այն տեղերում սպաննել

մեռցնել նոր Ռուսաստանի, Երիտասարդ Ռուսաստանի նոր, յուսատու, պայքարի և գոռ մարտնչումի պատրաստող սեւրունդի ոգին, կեանքն ու եռանդը. երբ նիւթւած ազգամիջեան կռիւներին յաջորդող եղբայրասպան կոտորածները, մահա-սիւնու էկզէկուցիաները, կատարւած անհաշիւ ձերբակալութիւնները և սրանց նման բոլոր ծանօթ անծանօթ դաւերի գործադրումովը, իրեն բաւական հանգիստ և ապահով դրութեան մէջ էր երեւակայում բռնապետական Ռուսաստանը, մէկէն, շատերի համար բոլորովին անսպասելիօրէն, դարձեալ ոտքի ելաւ Երիտասարդ Ռուսաստանը:

Ոտքի ելաւ Ռուսաստանի ուսանողութիւնը, սկսեց ելալ չնի մահւան օրօրի, և՛ «Պառաւ Ռուսաստան, պատանդ ենք հիւսում...» իր գոռ շէշտերը լսելի դարձրեց բոլոր կամաւոր խուկերին:

Բէակցիօն տարրերը ա՛յնքան յանդուգն դարձան, իրենց սխրագործութիւնների մէջ ա՛յնքան առաջ գնացին որ՝ եփած հաւերն անգամ, այսինքն մեր ողորմելի հոկատեմբերեանն երբ, լեզու ելան, երեւակայեցէք որ հոկտեմբերեաններն անգամ հալածուած են իրենց ձախակողմեան («) զաղափարների համար՝:

Ուսանողական ապստամբութիւնը—դասադուր իր վրայ է կեդրոնացրել ողջ երկրի ուշադրութիւնը. Ռուսաստանը սպրում է այժմ ուսանողութիւնով. բանտերը, աքսորավայրերը դարձել են համալսարաններ: Դրութիւնը ինչքան որ ծանր ու պատասխանատու, այնքան և աւելի յուսատու և ոգևորիչ է:

Անմասն չեն և մեր յեղափոխական տարրերը, մանաւանդ Սոցիալ—Դեմոկրատեան, և ո՛չ միայն անմասն չեն, այլև ամենապոլսի և արմատական կերպով գործակցում, թըռուցիկներ, ոգևորիչ գրւածքներ, գրքոյկներ և արտասահմանեան թերթեր բիւրաւոր օրինակներով գալիս են վառւած կրակը բորբոքելու:

Անգործ չեն և՛ մեր կազմակերպութիւնները, հսկառակ այն իրադութեան, որ մեր ծանօթ, փորձառու և սիրւած առաջնորդները, մտքի և գրչի զինուորները, տանեակներով հեծում են բանտերի և աքսորավայրերի արգելաբաններում, և որ նրանցից շատերի, թէկուզ ի նպատակ գործի, դատապարտւած են ժամանակաւոր անգործութեան, բայց և այնպէս մերոնք, այժմ քան երբէք գերազանցօրէն խանդավառւած են:

Այս բոլորի մէջ, երբ անխառն խանդավառութիւնը և վերապրելու, նորը ստեղծագործելու համար գերմարդկային ճիգեր են թափւում և զոհաբերումների անվերջ շարաններն անհատում շարունակում են մարտիրոսագործութեան կարմիր ճամբայէն քալել, տխուր է և անփայլ, մինչև անգամ անյոյս, հայ ճամուլի և նրա սպիտակ էջերը մրտադողների կատարած դերը, ժողովրդին, հասարակութեան մատակարարած մտաւոր մոռնող կերակուրը: Հայ ճամուլը մեղանում, և նրա բոլոր յայտնի անյայտ մշակները, ժողովուրդը զբաղեցնում են, գիտէք ի՞նչ բանով... կաթողիկոսական հարցով, կրկնում են սա աւելի քան վհատեցնող է, բայց մենք հաւատացած ենք ու համոզւած, որ սա անփառունակ հայկական տիրաց ուրիշ մի տէր ողորմեանները պիտի անխելի դառնան մեր մարտագու և փրկարար երգերի դաշն համերգի մէջ, երբ մենք մտնելով՝ «պրօլետարներ, բոլոր երկրների, միացէ՛ք» վեհ նշանաբանը կրող կարմիր դրօշակների տակ, լիաթոք կերգենք... «Հիւսում ենք, հիւսում, Պառաւ Ռուսաստան, պատանդ ենք հիւսում...»:

Այո՛, Պառաւ Ռուսաստանը մահամերձ է, մի ուժգին հարւած է, և նրա անշունչ դիակը արդէն փաթաթւած կը լինի պրօլետարների ձեռքով հիւսւած պատանի մէջ:

Թիֆլիզ, 10 Մարտ, 1911

Հ. ՆԱԿԵԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԹԱՎՐԻՋԻՅ (1)

“Դաշնակցականները” դարձեալ սկսել են իրենց պատմական գործունէութիւնը:

Ապրիլի 3-ին, Արամեան դպրոցի բակում, զիշերը, ներկայացուցից յետոյ, “Զանգ”-ի խմբագրութեան անդամ՝ ընկեր Ալեքսան Ծէր Վարդանեան, 7-8 հոգուց բաղկացած մի խումբ “դաշնակցական” զինուորների կողմից, մահափորձի ենթարկւեց: Ընկերը ծանր վէրք ստացաւ գլխից: Մահափորձի միակ պատճառն է եղել, ինչպէս որ իրենք յայտարարել են ամէն տեղ, “Դաշնակցութեան” բռնութիւնների դէմ “Զանգ”-ում լոյս տեսած յօդածները:

“Զանգ”-ում լոյս տեսած՝ դաւաճներում “Դաշնակցութեան” կատարած բռնութիւններն ու ոճրագործութիւնները մերկայանալ յօդածներին՝ անկարող լինելով պատասխանելու (“Դաշնակցութիւն”-ը Թավրիդում հրատարակում է “Առաւօտ” անունով մի թերթ), նրանք զիծեցին “Դաշնակցութեան” յատուկ մեթոդին՝ այն է մահափորձի ենթարկելով ընկեր Ալեքսանին, այդ կերպ լռեցնել ճշմարտութեան ձայնը:

“Դաշնակցութիւն”-ը, ուրեմն, իր մտաւորական հակառակորդներին դէմ սրով, գնդակով է կռւում, “սօցիալիստ” դաւաճույց և միջադրային Կօնգրէսների մէջ մտնելուց յետոյ էլ:

Պատահա՞ծը իր որոշ դոյներով արտայայտեցին համար առենք, որ մահափորձ կատարողները «Դաշնակցութեան» պաշտօնական զինուորներն են և “դաշնակցական” տեղական մարմնի բարձր պաշտպանութիւնը և հովանաւորութիւնը վայելողներ:

«Դաշնակցութիւնը» տարիներ առաջ Պետրոսի, իր այն ժամանակաւ ներկայացուցչի ձեռքով, Գօլցիլի տեւօրիստ Մհերին սպանել տալուց յետոյ, այժմ մահափորձ է կատարում ընկեր Ալեքսանի վրայ: Դեռ այդ հերիք չէ: “Դաշնակցական” նոյն զինուորները, իրենց մարմինների բացորոշ թելադրութեամբ, սպանում են “Զանգ”-ի խմբագրութեան միւս անդամներին, աշխատակիցներին և թղթակիցներին անգամ, տեւօրի ենթարկելու, եթէ նրանք դարձեալ “կհամարձակեն Դաշնակցութեան մասին աննպաստ բան գրելու”:

Թավրիդ, 7 Ապրիլ, 1911

Հ Ն Զ Ա Կ Ե Ա Ն

Մ Շ Ե Ց Ի Ս Ե Ի Մ Ե Լ Բ Ո Ն

Ժողովրդական մի շատ սիրւած հերոս-գործչի կեանքի թելն էլ կտրուեցաւ, անցեալ աշնան Կարսի մէջ, սիրած, պաշտած, յաճախ իր արիւնով ուռեցած երկրի սրտումը հանգչեցնելով իր յօգնատանջ գրւկսը:

Դա՛ Մշեցի Սև Մեղքանն էր, ծարօնի հարազատ ծնունդ, պատմական քաջերի յաջորդներից, արժանաւորագոյններից մէկը, որը ծնած ու սնած Մուշի անուշ դուրանի Արխանջ գիւղում, տակաւին պատանի հասակում, ոգևորեց սըրբազան կրակով և նեւուրեց ա՛յն ուսուցիչաւոր, ուր շատերը եկել էին և իրենց կեանքերի գնովը պատրաստում ուրիշների երջանկութիւնը:

Ժողովրդական հերոս էր նա, այս բառի բովանդակ և ազնիւ հասկացողութեամբ:

Ո՞ր զինուորը, ո՞ր քարոզիչը, ո՞ր գործիչը իր հետ, իբրև ընկեր, իբրև զինակից և իբրև առաջնորդող չի յիշում Սև

Մանօթ.— “Հնչակ”-ը մամուլին էր յանձնւած, երբ Թավրիդից ստացանք սոյն թղթակցութիւնը: Խճբ.

Մեղքոնին, 1893-ից՝ Սասուն-Մուշի Հնչակեան գործունէութեան փառաւոր օրերից մինչև 1910-ը:

Նա՛ հաւատարիմ և յանդուգն լրաբեր սուրհանդակ է եղել իր շա՛տ պատանի հասակում, 1894 թականին, Սասունից Կովկաս: Զինակիր-զինակից է եղել յայտնի Արաբօյի:

Բայց Սև Մեղքոնը միայն Մասիսի էն կողմումը չմնաց: Հարազատների կոչին Մասիսի այս կողմից լաւող, նա արձագանգեց լիաթոր, և ահա, Հայ-Թաթար սարսափի օրերին, մենք տեսնում ենք Արարատեան դաշտի զիւղացիներին սիրւած գործչին ձիաւոր թուղթիկ լսմբի առաջնորդութեան մէջ, իր աւելի քան անւանի սպիտակ ձիան վրայ:

Նրա մղած կռիւները, կատարած գործերը, լսման ու տքսորը, հալածանքը այս սեղմ տողերում չի կարելի սահմանափակել:

Թողնելով սպաղալին ընկեր Մեղքոնի ծանրամասն կենսագրականը, մենք սրտի անհուն կսկիծով վերջացնում ենք այս տողերը, և քաղցրութեամբ ապրեցնում մեր մէջ ծարօնի հարազատի, Հնչակեան ազնիւ և անձնւէր զինուոր խմբագրեալի, համեստ բայց յարստ և յամառ Մեղքոնի յիշատակը:

ԲԱՅԱՌԻԿ ԹԻՒ “ՀՆԶԱԿ”Ի

Սօցիալ-Դեմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութիւնը մօտ օրերս լոյս պիտի ընծայէ “Հնչակ”-ի բացառիկ մի թիւ, նւիրւած ժողովրդական շարժման ԳՈՒՄ—ԳԱՓՈՒԻ ԱՆԳՐԱՆԻԿ ՅՈՅՅՈՒՆ:

Բացառիկ թիւի բովանդակութիւնը պիտի լինի.—

1. “Հնչակ”-ի հիմնադիրների խմբանկարը և առնոյց համառօտ կենսագրութիւնը:
2. “Յույց”-ը կազմակերպողների խմբանկարը:

3. Մայր եկեղեցին և Պատրիարքարան:
4. Թափօրը:
5. Աշրգեան Պատրիարքը:
6. Թափօր անցած փողոցները:
7. «Պատմական դեղարանը»:
8. Ընդհարման տեսարանը:
9. Նահատակների պատկերները և կենսագրութիւնը:
10. Մեծ պետութեանց դեսպանների և պետական պատասխանատու անձերի պատկերները:
11. Բռնապետութիւնը և նորա ներքին և արտաքին քաղաքականութիւնը:
12. Թիւրքիայի ընդհանուր վիճակը. հայ ժողովուրդը և Հայկական Դատը:
13. Մեծ պետութեանց զիջքը Արեւելեան Խնդրի Հանդէպ ընդհանրապէս և Հայկական Խնդրի մասնաւորապէս:
14. Գում—Գափուի ցոյցը յառաջ բերող պատճառները: «Յոյց»ի նկարագրութիւնը:
15. «Յոյց»ի պատմական նշանակութիւնը և հետեւանքը:
16. Մեծ պետութիւնների և Թիւրք բռնապետութեան գերը Գում—Գափուի ցոյցից յետոյ:

Ամէն ջանք պիտի թափուի որ պատմական այդ գործը կատարեալ լինի ըստ ամենայնի:

«Հնչակ»ի այս բացառիկ թիւը պիտի ունենայ ոչ նազ քան 152 էջ: Դիմը կանխիկ 5 ղրշ. է:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ

Ա Ր Տ Ա Գ Ս ՈՒ Մ

Այսու պաշտօնապէս իր յայտարարենք ի գիտութիւն Սօց. Դէմ. Հնչակեան Կուսակցութեան բոլոր շրջանակներուն և հասարակութեան, որ Հմայեակ Արամեանցը (Մ. Տ. Շուտ) իր կուսակցադաւ, հակակուսակցական և խառնակիչ արարքներուն համար արտաքսուած է Սօց. Դէմ. Հնչակեան Կուսակցութեան շարքերէն, որով իր ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԴԱԻԱՃԱՆ:

Ս. Դ. ՀՆԶԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՁՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

— Սոյն արտաքսուածը Հաստատուել և վաւերացուել է Կեդրոնական Վարչութեան կողմից:

Ս. Դ. ՀՆԶ. ԿՈՒՍ. ԿԵԴՐ. ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Ն Ի Ւ Ր Ա Տ Ի ՈՒ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ գանձարանի ձեռք շնորհակալութեամբ ստացւած են հետեւեալ գումարները. —

ՊՐԱՅԼԱՅԻ	Մ-դէն	—	500	Ֆր.
ՍՈՒԼԻՆԱՅԻ	"	—	350	"
ՌԱՇՏԻ	"	—	250	"
ՔԵՐՍԻՆՍԵՆՏԻ	"	—	200	"
ԳԱՆԻՐԵՑԻ	"	—	150	"
ԿԱԼԱՅԻ	"	—	100	"
ՄԻՃԻՏԻՅԵՑԻ	Եւրոպ.	—	29	"
ԴՊՄԻՐԻ	Մ-դէն	—	10	Օսմ. ո.
ՌԱՇՏԻ	"	Ընդ. Գ. Ե-ի ձեռամբ	450	Ղրշ.
ԸՆԶԵԼԻՑԻ	"	"	285	"
ԳԱՏԼ ԴԻՔԶԻ	"	"	100	Ղրշ.

Վերջին գումարը նւիրած են. —

Գ. Գրիգորեան՝ 20, Տիկին Ղ. Գրիգորեան՝ 20, Խ. Աղադեան՝ 20, Ե. Ժամկոչեան՝ 20, Լ. Թէվէքէեան՝ 10, Ռ. Սարգիս՝ 5, Ե. Դեմազեան՝ 5 ղրշ.:

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Պուրկաղի Մասնաճիւղը ստացած է. —

ԺԻՐԱՅԻ ԽՈՒՄԲԻ.—Դատարար 11, Եմառն-Պարոյր 15, Մ. Հայկ 20, Չափուշ 5, Սարսափ 4, Զարմայր 4, Վէմ 3, Հօլֆման 2, Բրզանդ 2, Պողոստ 8, Նիզակ 4, Իշխան 1, Արմէն 1, Ղարիպ 1, Աւետիս 2. Դմր. 83 Ֆր.

ԱՐԺԻԻ ԽՈՒՄԲԻ.—Եփրատ 20, Մեպուհ 7, Տօնո 5, Զարգանդ 2, Համր 10, Ժայռ 3, Գիտակից 1, Վառձապուշ 2, Որսորդ 3, Գալմակ 2, Հայկունի 3, Վրէժ 2, Վաղարշակ 3, Նիսիս 3, Վիշապ 3, Դեմ 3, Հրատ 3. Դմր. 75 Ֆր.

ԱՐԽԱՆԵԱՆ ԽՈՒՄԲԻ.—Մասիս 12, Ա. Արայ 14, Պոստաճի 5, Հմայեակ 10, Վատկունի 5, Արտափազ 3, Մ. Մամիկոնեան 3, Երկաթ 3, Մարտիկ 3, Տիգրան Երկաթ 3, Լեռ 2, Կաղմոս 2, Նազարեէկ 3, Երևանդ 1, Ռումը 1. Դմր. 70 Ֆր.

ՏԻԿԻՆԱՅԻ «ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉ» ԽՈՒՄԲԻ.—Մարգարիտ Յակոբեան 8.50, Վանցի Համր Մայր 15, Փիրուզ Համբարձումեան 26.50, Հոփիսիմէ Հալմեան 14, Արտեակ Պալիկեան 13, Նսկունի Տէմիրճեան 15, Վարդանուշ Ելտանեան 13.50, Մարանիկ Պոսթանեան 14 Դայեանի Վարդանեան 15, Աղանի Ղարիպեան 14.50, Մարթիկ Թորոսեան 12.50, Ոսկոյ Յակոբեան 12, Մարեամ Պետրոսեան 4.50, Արմիկ Փեշտրիմալեան 4.50, Սեվի Ղազարեան 4, Եղիաշեան Արսնակեան 4, Նունիկ Եղոյեան 4, Երուան Վարդանեան 3.50, Հանկուշ Համբարձումեան 3, Լուսիկ Մանուկեան 2.50, Սիրանուշ Պոյաճեան 1, Մարիամ Թաշճեան 1, Մանիկ Բէրդեան 2, Վարդունի Տէլիմէնեան 1.50, Երանիկ 0.50, Զարուհի 0.50 Դմր. 210 Ֆր.

ՄԹ.—Զակարայէ.—Զարմայր 2, Դուկաս Յովսէփեան 31, Մահիկ 14, Սոխակ 2, Արարատ 2, Տամար 2, Մասիս 1,

Ռատնէվոյէ.—Հնչակեան 22, Որոտում 8, Սթրալուայէ.—Ռիմազեան 10, Հուր 7. Դարաբունարէ.—Ալիշան 12

Դումար 113 Ֆր:

Հանգանակութիւն ի նպաստ Ատանայի աղէտեղց, Նախածննութեամբ Ս. Դ. Հնչակեան կանանց խումբի.

Դումար 205-25 Ֆր.

Հասոյթ Մ—դիս հրատ. 1 քարթ քոսթանքէ	78.65	Ֆր.
" " " " " " " "	91.70	"
" Վառնայի Մ—դի հրատ. պատկերներէ	6	"
" Դանձանակէ	15.10	"

Հանգանակութիւն ի նպաստ Կուսակցութեան՝ ընկերներու եւ համակիրներու շրջանակի մէջ. —

Պետրոս Պոսթանեան 25, Ասատուր Աւետիսեան 20, Թոմաս Խաչատուրեան 15, Եաւարշ Պոսթանեան 15, Օհաննէս Աւետիսեան 15, Մելիք Սարգիսեան 15, Մելքոն Մելիքօֆ 10, Կարայ Էլի 10, Մելքոն Մելիքեան 10, Արշակ Զարարեան 10, Ասատուր Զարարեան 5, Մկրտիչ Յարութիւնեան 10, Խաչիկ Մարտիրոսեան 8, Յարութիւն Մրշիկեան 5, Աբրահամ Գրիգորեան 6, Արտաշէս 7, Մովսէս Եղիազարեան 5, Ճոռճի Խաչատուրեան 5, Ղազար Պաղտատեան 5, Մկրտիչ Եսայիս 5, Յովսափ Մուրատեան 5, Խաչիկ Մելքոնեան 5, Դուրիթ Յարութիւնեան 5, Մեքրու Պաղտատեան 5, Աղոյ Թոմասեան 5, Ասատուր Ալլահիկոյի 4, Յարութիւն Մանուկեան 3, Ստ. Տէլիմէնեան 3, Պողոս Սուքիասեան 3, Հեռնդ Բալուեան 3, Յովհ. Կարապետեան 3, Սիրվարդ 2, Խաչիկ Բէշիշեան 2, Աբրահամ Պողոսեան 2, Գանիկ Յակոբեան 2, Դասապար Զարարեան 2, Պողոս Կարիբեան 2, Մանուկ Կարապետեան 2, Կիւրիկ Գրիգորեան 2, Մեղրակ Մելիքեան 2, Վարդան Կիրակոսեան 1, Սիւնեցի 1, Հուր 1, Ռմ 1, Համբարձում Օհաննէսեան 2, Դոնիք 1, Միհրան Բէրդեան 1, Ստ. Կարապետեան 1, Գանանց Խումբէն Նէր 7.50.

ՍԹ.—Զակարայէ.—Դուկաս Յովսէփեան 5, Սիրակեան Եանիկեան 5, Մարգար Մելիքեան 5, Յար. Փէլէմէնեան 5, Պողոս Դուրիթեան 2, Պետ. Գալուստեան 2, Գր. Կարապետեան 2, Յովհ. Յակոբեան 1, Վարդան Ամիրխանեան 2, Յովսէփ Սեդրեան 1, Սիմոն Մէճիկեան 2, Հայկ Պարոնեան 2, Ռատնէվոյէ.—Եր. Մուրատեան 2, Օհ. Եարոնեան 2, Գըք Դիւղաքի 2, Դարաբունարէ.—Աս. Վարդանեան 5, Զայէր.—Մ. Երուանեան 10, Միդոսէ.—Նշան Դուրիթեան 5. Դումար 344.50 Ֆր.

Ընդհանուր Դումար 1295.50 Ֆր. ոսկի.

— Ընդէվի եւ Փրովիդէնսի Մ—դերի նւիրատուութեան ցանկը յաջորդով:

Իրաւ, մանդատ եւ այլն ուղարկել հետեւեալ հասցեով.—
M. BELLART
 23, Rue Boissonade. Paris (France)
 Imprimeur Gérant: E. DESGRANDCHAMPS